

ősz folyamán a honvédsereg valamennyi hadteste mellé azzal a feladattal, hogy politikai ellenőrzést gyakoroljanak az illető hadtest parancsnoksága fölött és könyörtelenül törjenek le minden esetleges ellenszegülést. Hasonló felhatalmazású biztosokat rendelt ki azután a bizottmány – mint részben már láttuk – a magánkézben levő fontosabb iparvállalatok ellenőrzésére és más sajátos tennivalók intézésére is. S végül kormánybiztosokat állított a megyék tekintélyes hányadának az élére is olyan kiterjedt jogkörrel, amely lehetővé tette számukra, hogy a helyi igazgatást a megyei autonómiára való tekintet nélkül teljes egészében a maguk felügyelete alá vonják.

E kormánybiztosok között akadt egy-két radikális – mint például Irányi Dániel, aki október közepétől fogva a konzervativizmus legerősebb magyarországi fellegrárát, Sáros megyét tartotta szemmel –, a biztosok óriási többsége azonban a liberális nemesség balszárnyán elhelyezkedő politikusokból regrutálódott. S bár az utóbbiak között lehetett találni olyanokat is, akik nem feleltek meg a bizalomnak, a biztosok legtöbbje határtalan odaadással és ügybuzgalommal igyekezett helytállni. Igaz, bármennyit fáradoztak is, akkora eredményeket, amekkorákat a nagy francia forradalom konventbiztosai, közülök még a legtevékenyebbek sem értek el – s nem is érhettek el, mivel lehetőségeik is jóval korlátozottabbak voltak. A konventbiztosok mögött ugyanis működési területükön rendszerint helyi forradalmi klubok és forradalmi tömegek állottak, a honvédelmi bizottmány kormánybiztosai viszont a hadseregben vagy a megyékben általában nemcsak szervezett támaszra nem leltek, de szervezetlenre sem igen; az egyszerű honvédek, illetve a falusiak körében azért nem, mert ezek többnyire csupán saját közvetlen feljebbvalóikkal egyívású nemesurakat láttak bennük, a tisztek, illetve a megyei nemesurak körében pedig azért nem, mert ezeknek a zöme az ő tevékenységüket a kelleténél forradalmibbnak ítélte. De ha emiatt teljes sikert nem arathattak is, feladataik java részét mégiscsak megoldották, s így a kormánybiztosok intézmény kiépítésének jóvoltából a honvédelmi bizottmány kezdeményezéseinek legalább a nagyja a nehézségek ellenére is megvalósult végül.

Holott a honvédelmi bizottmánynak és a kormánybiztosok gárdának nemcsak olyan emberekkel kellett napról napra megbirkóznia, akik a polgári átalakulás ügyével rokonszenveztek ugyan, a forradalom vívmányainak védelmében végsőkéig vívandó haretól azonban visszariadtak, s akik

ezért hivatali kötelezettségeiknek csupán fél szívvel tettek eleget, hanem az ellenforradalom megrögzött híveivel is, akik szintén megtalálhatóak voltak az államgépezetben, kivált a hadsereg tisztikarában. Mert például a seregredekben szolgáló fekete-sárga szellemű tisztek közül sokan, mikor a magyar alkotmányra való fölesküvésüket követelték, ehelyett inkább kiléptek a seregből, sokan mások ellenben a tiszti becsülettel tökéletesen összeegyeztethetőnek találták, hogy állásuk megőrzésének kedvéért letegyék az esküt, s azután esküjük szellemével szögesen ellenkező módon járjanak el: hogy a gondjaikra bízott csapattesteket megkíséreljék átszöktetni az ellenség táborába vagy hogy az osztrák örökös tartományokból származó katonáikat hazatérésre biztassák, s még útlevelekkel is ellássák vagy hogy visszatartsák alárendeltjeik zsoldjának egy részét, s ezáltal elégedetlenséget keltsenek bennük és így tovább. Akik pedig nem csapat-szolgálatot teljesítettek, hanem például a budai főhadparancsnokságon dolgoztak, azok – ha többet nem tehettek – legalább annyit tettek, hogy a honvédelmi bizottmány utasításait időnként elmulasztották továbbítani rendeltetési helyükre, miközben némely ellenséges katonai testületekkel még novemberben sem mulasztottak el rendszeres levelezést folytatni.

És az önvédelmi harc sikerre vitelét nehezítették – többek között – az udvarhú főpapok is, hiszen ezeknek egy része a szeptemberi fordulat után is csak igyekezett meggyőzni híveit arról, hogy a forradalom az Antikrisztus műve, egyikük, Zichy Domokos gróf, veszprémi püspök pedig ennek nagyobb bizonyosságául még nyáját is elhagyta és kiszökött az országból.

A honvédelmi bizottmány azonban az ilyen elemek részéről fenyegető veszélyeket is törekedett elhárítani: a honvédsereg kebelében tevékenykedő ellenforradalmárokat, ha fény derült próbálkozásaikra, haladéktalanul eltávolította a seregből; a budai főhadparancsnokságot decemberben egyszerűen feloszlatta, illetve beleolvasztotta a hadügyminisztériumba; a hűtlen egyházfejedelmeket pedig állásvesztéssel és birtokaik zár alá vételével sújtotta, majd 1848 karácsonyán – az ekkor egyébként már békepárti nézeteket valló Bezerédj személyében – külön kormánybiztost is rendelt a katolikus püspöki kar mellé. Hanem teljes sikert a bizottmány az ellenforradalom belső erői ellen vívott harcban sem aratott – már csak azért sem, mert a Duschek módjára alattomban munkálkodó ellenforradalmárok közül igen soknak a tevékenysége mindvégig rejtve maradt.

4. A FORRADALMI TÁBOR BELSŐ GYENGESÉGEI

A HONVÉDELMI BIZOTTMÁNY MEGREFORMÁLÁSÁT CÉLZÓ KÍSÉRLET KUDARCA

Mindezekén túl nehezítették az önvédelmi harc megszervezését a forradalom táborát belülről megosztó ellentétek is, amelyek szeptemberben, a forradalom valamennyi hívét fenyegető ellenforradalom nyílt színrelép-
tekor háttérbe szorultak ugyan, semmivé azonban továbbra sem lettek, s hatásukat a következő hónapokban is éreztették. Így például akkor, amikor Kossuth novemberben kísérletet tett arra, hogy a honvédelmi bizottmányt – élve a képviselőháztól október 8-án kapott felhatalmazásával – az addiginál rendezettebben működő testületté alakítsa át.

A bizottmány ugyanis kezdetben formai szempontból inkább emlékeztetett holmi kollegiálisan tevékenykedő feudális kormányzókra, mint szakminiszterekből összetevődő kormányra, hiszen egyes tagjai nem kaptak személyre szóló megbízatást a kormányzati hatalom egy-egy ágának állandó irányítására. Ténylegesen viszont a bizottmányból nemcsak szakminiszterek együttese, de kollegiális testület sem lett, mivel azt, hogy tagjai minden felmerülő fontosabb ügyről testületileg döntsenek, már csak a tennivalók sokasága és sürgőssége is kizárta. Ebből pedig szinte törvényszerűen következett, hogy a bizottmány egészét illető hatalomnak mind nagyobb hányada összpontosult egyetlen embernek, a bizottmány élén álló Kossuthnak a kezében, s Kossuthnak egymagának kellett foglalkoznia a legkülönbébb teendők tömegével, miközben a bizottmány más tagjai többnyire csupán alkalmilag nyertek lehetőséget egy-egy ügy elintézésére. És az az önmagában nemkívánatos állapot, hogy eszerint egyetlen embernek emberfölötti feladattal kellett megbirkóznia s az országos problémák java részének mikénti megoldása egyetlen ember akaratától függött, az adott különleges körülmények közepette persze nem hátrányára, hanem előnyére volt a forradalomnak. Mert Kossuth – bár éppen ebben az időszakban igen sokat betegeskedett – valóban emberfölötti munkát végzett, s ha valamely kérdésben ő döntött egyénileg, akkor a döntés általában radikálisabb szellemű lett, mint ha meghozatalába a bizottmány tagjainak nála mérsékeltebb többsége is belefolyt volna. De – bármennyire szükségszerűen jött is létre s bármennyire haszonnal járt is ez a helyzet – ellene

hovatovább egyre több hang emelkedett, s nemcsak a Kossuthnál mérsékeltebbek oldaláról, hanem a nála radikálisabbak részéről is.

Az okok azonban, amelyek miatt idővel liberálisok is, radikálisok is sürgetni kezdték a honvédelmi bizottmány működésének új alapokra fektetését, korántsem voltak azonosak: liberális részről elsősorban éppen azt nehezményezték, hogy Kossuthnak a bizottmány nevében kiadott utasításai az esetek többségében nagyon is radikális színezetűek, a baloldalon viszont az keltett aggodalmat, hogy a képviselőház bármikor visszavehetette azt a rendkívüli hatalmat, amelyet október 8-án Kossuthra ruházott, s nem lehetett tudni, nem fogja-e csakugyan vissza is venni, ha egyszer a képviselőék liberális többsége végképp megsokallja majd Kossuth radikalizmusát. És a változást sürgetők pártállásuknak megfelelően a kivetelő utat is más-más irányban keresték persze: a liberálisok azért szálltak síkra, hogy a honvédelmi bizottmány legyen ténylegesen is kollegiális testületté, mert azt remélték, hogy ez esetben a bizottmányon belül az eddiginél nagyobb mérvben lesz érvényesíthető a liberális többség akaratára, a radikálisok viszont azon voltak, hogy a bizottmány egyes tagjai kapjanak állandó jellegű szakminiszteri feladatkört, mert abban bíztak, hogy ha a minisztériumok többségének vezetői ezek után liberálisok lesznek is, a legfontosabb minisztériumokat Kossuth radikális bizottmányi tagok irányítása alá fogja helyezni.

Kossuth tehát olyan változtatási javaslatokkal került szembe, amelyeket vajmi kevéssé egyeztetett össze egymással. De ő nem is igen törekedett összeegyeztetésükre: amikor novemberre maga is belátta a helyzet tarthatatlanságát, a radikálisokhoz hasonlóan maga is a minisztériumoknak a bizottmányi tagok között történő felosztása mellett foglalt állást, s egyben azt is bejelentette, hogy a legfontosabb tárcát, a belügyminiszterit Madarász Lászlóra szándékozik bízni. Ez pedig nyomban kihívta a liberálisok ellenszegülését. Mert a liberálisok zöme számolt ugyan azzal, hogy az ellenforradalom a jövőben is kísérleteket fog még tenni a magyar forradalom eltiprására, s ezért a baloldalt a hatalomból teljesen továbbra sem kívánta kiszorítani, azt azonban, hogy a baloldal most a pillanatnyilag már birtokában levő hatalmi állásokon kívül továbbiakat is meghódítson, semmi esetre sem óhajtotta eltűnni.

Szemere tehát, értesülvén Kossuth terveiről, határozottan leszögezte, hogy Madarász az ő beleegyezésével legfeljebb a belügyminisztérium rend-

őri osztályának a vezetését veheti át, ha pedig Kossuth mégis Madarászt teszi meg a belügyminisztérium egészének irányítójává, akkor lemond bizottmányi tagságáról; s az ő álláspontjához azután több más bizottmányi tag, így a két hónapja még radikálisként nyilvántartott, de a bizottmányba bekerülte után radikalizmusából rögtön kivetkezett Nyáry is sietve csatlakozott. Kossuth pedig ezek után engedni kényszerült, s engedni kényszerült a baloldal is. Mert az ellenforradalmi veszély nagyságának tudata természetesen nemcsak a liberálisok zömét hatotta át változatlanul, hanem – s még inkább – áthatotta a radikálisokat is, s ezért nemcsak a liberálisok jobbjai ragaszkodtak egyelőre a köztük és a radikálisok között szeptemberben kialakult együttműködés fenntartásához, de a radikálisokban is töretlenül élt tovább az a meggyőződés, hogy nem szabad kockáztatniuk a liberálisokkal való fegyverbarátságuk esetleges felbomlását.

És így a honvédelmi bizottmány ügyében kialakult vita végül is azzal az eredménnyel zárult, hogy Madarász megkapta a belügyminisztériumról leválasztott és önálló hivatallá szervezett rendőri osztály vezetését, s a bizottmány néhány más tagja is felhatalmazást nyert egy-egy (másodlagos fontosságú) feladatkör önálló vitelére, lényegi változás azonban nem történt: a bizottmány formailag továbbra is kollegiális testület maradt, a valóban kollegiális ügyintézés általánossá tételére azonban továbbra sem nyílt lehetőség, s emiatt Kossuth személyes szerepe sem csökkenhetett a következő hónapokban. De bár hasznát a vita eszerint nem sokat hajtott, végső soron kárt sem igen okozott, hiszen ha próbára tette is, megrendíteni nem volt képes a liberálisok és a radikálisok fegyvertársi viszonyát.

A TRÓNVÁLTOZÁS MIATTI NÉZETHARCOK

Más kérdés, hogy alig ült el a honvédelmi bizottmány körül támadt vihar, máris sikerült felidéznie egy újabbat a békepártnak, amely a képviselőház október 7–8-i határozatainak megszületése óta igyekezett ugyan minél kevesebbet hallatni magáról, december elején azonban akarva-akaratlan megint színvallásra kényszerült. Az udvari körök ugyanis, okulván az ősz elején Magyarországon és Bécsben elszenvedett kudarcaikból, novemberben egy sor lépést tettek az ellenforradalom sorainak átrendezésére: az osztrák birodalmi gyűlést, amelynek a működését az októberi bécsi felkelés megakasztotta, november 22-ére ismét egybehívták, de hogy többé

ne kerülhessen a bécsi forradalmi tömegek nyomása alá, ezúttal egy Olmütz közelében fekvő másik morvaországi kisvárosba, Kremsierbe; majd november 21-én Windisch-Grätz sógorának, a keménykezű Felix Schwarzenberg herceg tábornoknak az elnökletével újjáalakították az osztrák kormányt is; végezetül pedig december 2-án lemondatták a trónról Ferdinándot, s helyette unokaöccsét, Ferenc Józsefet, a trónöröklési jogáról egyidejűleg szintén lemondó Ferenc Károly főherceg fiát nyilvánították Ausztria császárává és Magyarország királyává. S ezzel már Windisch-Grätz tervezett Magyarország elleni fegyveres támadásának közvetlen politikai előkészítését is megkezdték; Ferenc Józsefet ugyanis most elsősorban azért ültették trónra, mert arra számítottak, hogy néki a márciusi magyar törvények létrejöttében – a törvényeket annak idején szentesítő Ferdinándtól és a tartalmukat ténylegesen jóváhagyó Ferenc Károlytól eltérően – nem lévén része, őt a közvélemény erkölcsileg kevésbé fogja elítélni, ha a továbbiakban újabb kísérleteket tesz majd a szóban forgó törvények keretei között rögzített forradalmi vívmányok lerombolására.

S az ellenforradalom dolgát persze megkönnyítette volna, ha a magyar országgyűlés utólag maga is helyben hagyja – vagy legalább nem kifogásolja – ezt a megkérdézése nélkül lebonyolított, a magyar közjog követelményeinek tehát meg nem felelő személycserét. Erre azonban az ellenforradalomnak tényleges reménye alig lehetett, hiszen a trónváltozás hírért Magyarországon nemcsak a radikálisok fogadták teljes elutasítással, de határtalan felháborodással fogadta a liberális nemesi politikusok java része is. A békepártiak pedig éppen ezért kényszerültek most ismét porondra lépni. Ők ugyanis változatlanul abban a hitben éltek, hogy az önvédelmi háború továbbfolytatása csupán a forradalom vereségére, s ennek szükségyszerű velejárójaként a márciusi vívmányok maradéktalan felszámolására vezethet, a tárgyalások újrafelvételével és a márciusi vívmányok tetemes részének feláldozásával viszont még mindig meg lehetne menteni e vívmányoknak legalább egy töredékét, s ebből következőleg elengedhetetlennek ítélték Ferenc József elismerését, attól tartván, hogy ellenkező esetben Magyarország és az udvar között végképp leomlik minden híd, s ezzel egyszer s mindenkorra füstbe megy az esetleges későbbi kiegyenlítés lehetősége.

Ezért volt hát, hogy amikor az országgyűlés két házának közös zárt ülése december 6-án napirendjére tűzte a trónváltozás kérdését, a béke-

pártiak Pázmándyval az élükön minden követ megmozgattak, hogy a törvényhozás Ferenc Józsefet, „meghajolva a kénytelenség hatalma előtt”¹⁸, ismerje el Magyarország királyának. Igaz viszont, hogy másnapra, mikor a képviselőház nyilvános ülésen is visszatért a kérdésre, a békepártiak hirtelen támadt vállalkozó szelleme megint csak elpárolgott – tapasztalván ugyanis, hogy a képviselők óriási többsége álláspontukkal már a zárt ülésen is mereven szembehelyezkedett, s látván, hogy most a Redout dísztermének karzatán talpalatnyi hely sem maradt szabadon, Pázmándyék ekkor már bölcsőbbnek gondolták, ha véleményüket újból magukba fojtják –, s ezzel lehetővé vált, hogy a képviselőház Ferenc Józsefet végül mégis ellenvetés nélkül nyilvánítsa trónbitorlóvá.

ÚJABB PARASZTMOZGALMAK 1848 VÉGÉN

A forradalom táborának épségét tehát végeredményben a trónváltozás kérdése körül támadt vita sem tudta kikezdeni. Annál nagyobb nehézségeket okozott viszont a forradalomnak 1848 utolsó negyedében a parasztkérdés rendezetlensége. Mert a paraszti tömegek, amelyek Jellačić betörésekor osztályköveteléseiket csupán időlegesen, csupán az ellenség fölötti győzelem kivívásáig terjedő érvennyel függesztették fel, Jellačić megfutamítása után nem mérlegelték, hogy a forradalom ezzel még csak átmeneti sikert aratott, hanem sokfelé azonnal újrakezdték a harcot követeléseik érvényre juttatásáért.

A legnagyobb méretű parasztmozgalom október–november folyamán Békés megye területén bontakozott ki, ahol is ekkor falvak és mezővárosok egész sorának a lakói álltak talpra, hogy visszafoglalják a földesuraik által korábban tőlük elvett legelőket és egyéb földeket vagy hogy kiharcolják irtásföldjeiknek a feudális szolgáltatásoktól való mentesítését. De földfoglalásokra került sor ezzel egyidejűleg több Csanád és Pest megyei birtokon, sőt azokon a dunántúli tájakon is, amelyek néhány hete még a Jellačić ellen fegyvert fogó falusiak harcainak a színterei voltak. És a parasztmozgalmak résztvevői sok esetben kerek perec ki is mondták, hogy követeléseik meghallgatására most már annál inkább számot tartanak,

¹⁸ HORVÁTH MIHÁLY, Magyarország függetlenségi harcának története 1848 és 1849-ben. II. Pest, 1872. 170.

mert amikor harcba hívták őket Jellačić ellen, ők is hallgattak a hívó szóra, s hogy ha most teljesülnek végre reményeik, akkor a jövőben is „készek leszünk minden kitelhető módokkal, eszközökkel és életünkkel is e mostan vészben sínlődő szegény Hazánk megvédésére”,¹⁹ ha viszont a föld népe megint hoppon marad, akkor a nemesség többé ne is próbálkozzék paraszti tömegek mozgósításával, hanem „menjen a kutyabőrös katonának, védelmezze földéit” egymaga.²⁰

A forradalom liberális nemesi vezetői azonban az ilyen és hasonló megnyilatkozásokra nem figyeltek fel vagy, ha felfigyeltek is rájuk, nem okultak belőlük kellőképpen. Hiába terjedt el tehát a Békés megyei parasztmozgalmak résztvevőinek körében az a hiedelem, hogy foglalásaikat „maga Kossuth, a kormány elnöke hagyta jóvá”²¹: fellépésük bére a valóságban börtön és kötél lett. S a parasztok megnyugtatótatását Kossuth persze önkényes és erőszakos mozgalmait pártfogásba vétele nélkül is elérhette volna, ha például keresztülviszi, hogy az országgyűlés ismét tűzze napirendjére s végre emelje is törvényerőre a még érvényben levő feudális szolgáltatások eltörlését célzó – szeptember 25-én félretett – törvényjavaslatot. Ő azonban ehelyett a kármentesítési törvény tervezetét tűzette decemberben másodszor is a képviselőház napirendjére, mert ősz eleji toborzókörútja óta a paraszti tömegek egy részének elkedvetlenedésénél alighanem sokkal fenyegetőbb eshetőségnek érezte a nemesség egy részének elkedvetlenedését és a forradalom táboráról való leszakadását. Amikor pedig idővel a törvényhozók egyike, Táncsics is újból hangoztatni kezdte, hogy a feudális maradványokat mind ki kellene küszöbölni, s a hazaárulók földjeit fel kellene osztani a szegények között, néki Kossuth a képviselőház színe előtt egyenesen azt vágta a szemébe: „. . . Ellensége az a hazának vagy, legkevesebbet mondva, nem tudja, mit cselekszik, ki

¹⁹ Az örkényi parasztok az országgyűléshez, Örkény, 1848. okt. 18. Magyar Országos Levéltár, Bp. (továbbiakban: OL), Archivum Regnicolare (továbbiakban: AR), Lad. XX22. Fasc. 2A. № 757c.

²⁰ *Közlöny*, 1848. okt. 31. 143. sz. 699.

²¹ Erről Szombathely Antal, Békés vm. első alispánja Halász Boldizsár Pest megyei képviselőhöz, a Békés megyei parasztmozgalmak felszámolására kiküldött kormánybiztoshoz, Gyula, 1848. nov. 30. Közli: *Iratok az 1848-i magyarországi parasztmozgalmak történetéhez*. Összeáll. EMBER Győző. Bp. 1951. 192.

bizgat a nemesség . . . ellen! Mert most . . . holmi legelő kérdésekkel vagy bármivel fellázítani a népet annyit tesz, mint kevesbíteni azon erőt, melyre szükség van a haza megmentése munkájában.”²² Amit azonban Kossuth nyugodtan meg is tehetett, hiszen az adott kérdésben pillanatnyilag azoknak a radikális képviselőknek a legtöbbsége is őmellette állott, akik szeptemberben még lankadást nem ismerve verekedtek a feudális maradványok felszámolásának törvénybe iktatásáért. Ekkor ugyanis már ezek a radikálisok is mindennél fontosabbnak ítélték liberális fegyvertársaik megnyugtatótatását, mert ekkor emezek talán már Kossuthnál is inkább tartottak attól, hogy különben a liberálisok tömegesen hátat fognak fordítani a forradalom táborának.

Holott azokat a liberálisokat, akiknek a szemében mindennél előbbrevaló volt, hogy a jobbágyfelszabadítás minél kevesebb kárukkal menjen végbe, a valóságban a kármentesítés kérdésének az előtérbe helyezése sem nyugtathatta meg. Mert a kármentesítési törvényt elfogadhatták ugyan, a kármentesítés tényleges lebonyolításához szükséges százmilliókat azonban a semmiből sehogyan sem varázsolhatták elő. Hiába küldték hát vissza a képviselőháznak az általa szeptemberben megvitatott kármentesítési törvényjavaslatot a főrendek decemberben újabb tárgyalásra – éppen azért, mert eredeti alakjában nem látták rövid időn belül fogatosíthatónak –: a képviselőház december végén lezajlott második kármentesítési vitája is kézzelfogható eredmény nélkül zárult, s így a forradalom táborának egybeforrottságát végeredményben ez a vita éppúgy csak gyengíthette, akár a parasztság megújított követeléseinek ismételt elutasítása is.

5. HARCOK AZ ORSZÁG SZÉLEIN

HARCOK AZ ELLENSÉG MELLÉKHADERŐIVEL

A forradalom nehézségeit pedig mindezenközben az is növelte, hogy bár a főhadszíntéren az októberi bécsi felkelés átmeneti harci szünetet idézett elő, a mellékhadszíntereken a fegyveres tevékenység az őszi hónapokban sem maradt abba, sőt még fokozódott is.

²² Kossuth felszólalása a képviselőház 1848. dec. 14-i ülésén. KLÖM XIII. 737.

Része volt ebben mindenekelőtt az október 4-i királyi rendeletnek, hiszen ez az iromány egyértelműen napvilágra hozta, hogy az uralkodóház a magyar forradalom híveit közönséges lázadóknak tekinti. A császári hadseregnek azok a Magyarországon szolgáló parancsnokai tehát, akik az előző hónapok folyamán csupán kényszerűségből – s még így is csupán tessék-lássék – követték a magyar hadügyminiszter utasításait, most végre fellélegeztek, s a következő napokban azután elébb az aradi, majd a temesvári várórség, végül pedig – október 18-án – az Erdélyben parancsnokló Puchner is bejelentette, hogy fegyvereit a rebellisek ellen fordítja. S az ellenforradalomnak így egyik napról a másikra két fontos támaszpontra sikerült szert tennie a Temesközben harcoló magyar sereg hátában, Erdélynek meg néhány héten belül csaknem az egészét sikerült hatalmába kerítenie. Az Erdélyt védelmező kis létszámú magyar csapatok ugyanis képtelenek voltak ellenállni Puchner sokkalta nagyobb, 17 ezer főnyi haderejének, s ezért november végére – Háromszék kivételével – Erdély teljes területét feladni kényszerültek.

Közben pedig támadások érték Magyarországot északnyugat és észak, Morvaország, Szilézia és Galícia felől is. Elsőül, október 22-én Balthasar Simunich altábornagy tört be Sziléziából egy 5 ezer főnyi hadoszlop élén a Jablunkai hágón át, hogy hosszú hadmenetet téve délnyugat felé, csupán november 4-én vonuljon el Morvaország és Alsó-Ausztria határvidékére. Egy hónappal később pedig immár három helyen is támadásba kezdtek a Felvidékkel határos ausztriai tartományokban összevont császári csapatok: a jobbszárnyon, a Morva alsó folyásának a vidékén ekkor újból Simunich lépett fel támadólag; középpütt, a Jablunkai-hágón át most egy hasonlóképpen 5 ezres létszámú különítménnyel Christian Götz tábornok hatolt be az országba; s a balszárnyon, a Duklai-hágó felől 8 ezer ember élén Franz Schlik gróf altábornagy indított támadást, még hozzá olyan erővel, hogy csapatai a hadjárat ötödik napján, december 11-én már Kassát is elfoglalták, a következő napokban pedig a velük szemben felsorakozott gyenge honvédcsapatokat egészen Miskolcig vetették vissza.

HARCOK A NEMZETISÉGI FELKELŐKKEL

De tovább folytak a harcok a Délvidéken is, mindinkább szertefoszlatta azokat a reményeket, amelyeket magyar részről korábban az itteni hadműveletek hamarosan elkövetkező győzelmes befejezéséhez fűztek. Mert Bechtold lemondása után átmenetileg maga Mészáros hadügyminiszter állott ugyan a délvidéki csapatok élére, s ő szeptember 21-én harmadízben is kísérletet tett Szenttamás megvételére, a támadást azonban Szenttamás védőinek ez alkalommal is sikerült visszaverniök. Majd, ezen felbátorodva, október közepén éppen a szerb felkelők mentek át támadásba egyszerre három ponton is. S ezeket a támadó próbálkozásokat a magyar csapatok képesek voltak elhárítani, sőt a Temesközben december folyamán újabb ellentámadást indító Damjanich János ezredesnek végül a felkelők alibunári megerősített táborát is sikerült elfoglalnia. Mivel azonban ekkorra a főhadszíntéren is véget ért a harci szünet, arra, hogy ezt a győzelmet kellőképpen ki is aknázza, a honvédseregnek már nem jutott ideje; a Délvidék korábban elveszített területei tehát változatlanul a szerb felkelők birtokában maradtak.

Ráadásul a magyar forradalom fegyveres mérközést ezekben a hónapokban Magyarország nem magyar lakói közül már korántsem csupán szerbekkel és kívülők nem is csak a Jellačić seregében harcoló horvátokkal kényszerült vívni, hanem szlovákokkal és románokkal is. Amiért nem utolsósorban önmagát okolhatta. Mert a Batthyány-kormány, szabadulni kívánva a nemzetiségi kérdés rendezetlenségének teherétől, augusztusban – tudjuk – végre elszánta magát egy számottevő előrelépésre: arra, hogy Horvátországnak nagyfokú autonómiát biztosítson, sőt, hogy szükség esetén akár a Magyarországtól való teljes különválást is felajánlja számára. Horvátország önállóságának elismerésénél pedig – ha Jellačićot ez sem elégíthette is ki – a horvát liberálisok többet igazán nem követelhettek már. A Batthyány-kormány augusztus 27-i elhatározásai azonban végül is nem kerültek nyilvánosságra, s egyébként is: mire a kormány tagjai belátták, hogy gyökeresen meg kell változtatniuk horvát politikájukat, addigra Horvátországban a liberálisok már teljességgel háttérbe szorultak, s réges-rég Jellačić kezébe került minden hatalom.

Ha pedig a kormány a horvátokat ilyenképpen a legnagyobb jószándékkal sem békíthette meg már, még kevésbé békíthette meg a többi

magyarországi nemzetiséget. Arra ugyanis, hogy a többi nemzetiségnek is lényeges engedményeket tegyen, ekkor sem gondolt – s nem gondolt erre még az erdélyi románok vonatkozásában sem. Holott az erdélyi rendszerváltozással, Erdély kormányzatának az unió életbelépése után történt átvételével korlátlan lehetőséget nyert arra, hogy a Királyhágón túl – ha úgy akarja – akár teljesen új, a főkormányzók által addig érvényesítettől gyökeresen eltérő nemzetiségi politikát vezessen be. De hiába: a főkormányzók a kormánytól és az általa júniusban Erdélybe küldött teljhatalmú országos biztostól, a különben is meglehetősen szerencsétlenül kiválasztott – konzervatív pártállású – Vay Miklós bárótól semminemű felszólítást nem kapott nemzetiségi politikájának megmásítására, sőt éppen ennek a politikának a továbbvitelére kapott ismételt biztatásokat. Mint például, amikor augusztus elején ismeretessé lett Pesten, hogy a főkormányzók már két hónapja elrendelte a Román Nemzeti Bizottmány feloszlását, fogamatot azonban azóta sem tudott szerezni rendelkezésének, s ennek hallatára Szemere a főkormányzókat még erősebb eljárásra utasította. Mire azután az most még Bärnuțek elfogatására is kísérletet tett. Amely kísérlet, sikerrel nem járván, a bizottmány tagjai által folytatott magyarellenes szervezkedésnek persze egyáltalán nem vethette végét, a magyarellenes szenvedélyeket viszont rendkívül alkalmas volt még magasabbra szítani.

Mindazonáltal, ha a kormány korábbi nemzetiségi politikáját alapjaiban a nyári hónapok folyamán sem változtatta meg, egyes pontokon ekkor már törekedett javítani rajta. Üdvös eredményekre azonban ezek a próbálkozásai sem vezettek, mert – ha más nem – az országgyűlés ellenállása bizonyosan megghiúsította még a legszerényebb előrelépéseket is.

Így történt ez például augusztus elején is, amikor a képviselőház Eötvös oktatásügyi törvényjavaslatával foglalkozott. Ez a javaslat ugyanis azt irányozta elő, hogy ezentúl az elemi iskolák tanítási nyelve mindenütt a helybeli lakosság többségének az anyanyelve legyen, s elfogadása esetén eszerint eleget tett volna a magyarországi nemzetiségi mozgalmak egyik legfőbb egybehangzó követelésének. Csakhogy a képviselők többsége (bár a javaslat azt is előírta, hogy ahol a tanítási nyelv a törvény értelmében nem a magyar lesz, ott a magyar nyelvet is rendes tárgyként tanítsák majd) az előterjesztést a magyar nemzeti érdekekre nézve mélységesen sérelmesnek találta, s ezért úgy határozott, hogy az anya-

nyelven történő tanulás lehetőségét a javaslatban foglaltaktól eltérően csakis olyan nem magyarok számára kell biztosítani, „kik a magyar nyelvet nem értik”.²³ S ez a határozat törvényerőre nem emelkedett ugyan (mivel a felsőház a törvényjavaslatot végül – mint tudjuk – levette a napirendről), a történeteket azonban jóvá már ez sem tette, hiszen a képviselőház többségi állásfoglalása önmagában is képes volt ékesen bizonyítani, hogy az ország nem magyar lakói az országgyűléstől még annyi méltanyosságot sem várhatnak, amennyit a kormánytól, s így önmagában is képes volt súlyos csapást mérni a valóságos magyar nemzeti érdekek legfőbbjére (s egyben persze a Magyarországon élő nem magyarok nemzeti érdekeinek legfőbbikére is): a forradalom hadállásainak megerősítéséhez fűződő országos érdekre.

És nemzetiségi politikájukat a magyar honatyák a szeptemberi válság kirobbanása után sem tudták a körülmények színvonalára emelni. A képviselőház szeptember 2-i zárt ülése például meghallgatta Kossuth tájékoztatóját a kormánynak a horvát kérdés rendezését célzó augusztus 27-i elhatározásairól s a horvát autonómia tárgyában Deák által kidolgozott és a minisztertanácsban elfogadott törvényjavaslatról, amely a horvátoknak immár egy-egy álladalmi altitkári állást szánt a magyar had-, pénz- és kereskedelemügyi minisztériumban, valamint a király személye körüli miniszter mellett, a többi tárca hatáskörébe vágó ügyek horvátországi vitelét pedig egy külön horvát miniszter feladatává tette volna, s a horvát miniszterre tartozó ügyek törvényes szabályozásának a jogát is a horvát száborra tervezte ruházni, a horvát határőröket meg (a fuvarozási, előfogadási és közmunkakötelezettség eltörlésén kívül) maga is nagyjából ugyanolyan kedvezményekben részesítette volna, amilyeneket július elején a szábor szavazott meg számukra. A képviselőház azonban a Deák-féle javaslatot a jelek szerint ekkor már túlhaladottnak ítélte, s ezért két nap múlva egy választmányt messzebb menő javaslatok kidolgozásával bízott meg. A választmány pedig ki is dolgozta határozati javaslatát, s ebben – a horvát népet következetesen „horvát-szlavón nemzet”-ként emlegetve – a sorok között elismerte, hogy Szlavóniát Horvátországhoz

²³ Lásd: a törvényjavaslatnak a képviselőház által módosított formában elfogadott szövegét. Közli: Az 1848/49. évi népképviselői országgyűlés. Szerk. és bev. BEÉR JÁNOS és CSIZMADIA ANDOR. Bp. 1954. 619.

kell csatolni. Horvátország esetleges teljes különválásának a lehetőségéről azonban a választmány előterjesztése már hallgatott, sőt ehelyett éppen azt szögezte le, hogy a magyar országgyűlés kész ugyan a horvátok „jogainak és szabadságainak teljes biztosítására”, de csak annyiban, amennyiben ez nem sérti Magyarhon épségét.²⁴ Vagyis ez a szerkezet kevesebbet tartalmazott, mint a kormány augusztus 27-i döntése. A képviselőház plénuma pedig végül ezt a határozati javaslatot sem tűzte napirendjére.

S hasonló sorsra jutottak annak a bizottmánynak az előterjesztései is, amelyet még az erdélyi országgyűlés küldött ki olyan utasítással, hogy a népképviseleti országgyűlésnek tegyen majd javaslatokat az unió keresztülvitelével kapcsolatban még tisztázást igénylő kérdések törvényes szabályozására. Mert a bizottmány augusztus végéig már tető alá hozott ugyan húsz törvényjavaslatot, s közülök nyolcat szeptember folyamán az országgyűlés is elfogadott, a másik tizenkettőnek a tárgyalását azonban a képviselőház későbbre halasztotta, s ezzel örökre eltemette. Holott az utóbbiak között volt az a javaslat is, amely az erdélyi szászokat tervezte biztosítani afelől, hogy a Szász Egyetem továbbra is fenn fog maradni, s a közigazgatás nyelve a Királyföldön ezután is a német lesz. Az erdélyi románok megnyugtatóására hivatott javaslat pedig egyelőre sem a törvényerőre emelt, sem a napirendről levett tervezetek között nem szerepelt; a románokkal foglalkozó javaslatot ugyanis az unióbizottmány csak pótlólag, szeptember utolsó hetében dolgozta ki. S a késedelemért éppen-séggel kárpótlást nyújthatott, hogy ez a tervezet (amelynek a világhozatalában a harminc főből álló bizottmány három román tagján kívül a kormány által meghívott további öt román politikus – köztük Cipariu – is közreműködött) szép számban tartalmazott olyan pontokat, amelyek elfogadásuk esetén csakugyan utat nyithattak az erdélyi románok megnyugtatósa felé, hiszen az előterjesztés kimondani javasolta, hogy „a románok nemzetisége és nyelve elismertetik és biztosítatik”, leszögezteni kívánta továbbá, hogy anyanyelvüket a románok teljes szabadsággal használhatják majd iskoláikban és egyházi ügyeik intézése során, s – bár olyan indítványt nem tett, hogy a nagyjából román lakosságú törvényhatóságok hivatalos nyelve ezentúl a román legyen – annyit mindenesetre megengedni javasolt, hogy a kérdéses törvényhatóságok gyű-

²⁴ Határozati javaslat „a horvát ügy iránt”. Közölve: uo. 684.

lésein a résztvevők tetszésük szerint románul is felszólalhassanak.²⁵ Csak hogy az országgyűlés ennek a szerkezetnek a megvitatására úgyszintén képtelen volt magának időt szakítani.

Magyar részről tehát a magyarországi nem magyarok az ellenforradalom nyílt fellépését közvetlenül megelőző és követő időszakban sem sok biztatást kaptak nemzeti követeléseik méltánylását illetőleg. Annál inkább megsokasodtak viszont ekkor az ellenforradalmi körök oldaláról felükbe jutó szirénhangok. S mi sem természetesebb, mint hogy a szerb meg a horvát példa ilyen körülmények között most már viharos gyorsasággal megtalálta a maga szlovák és román követőit is.

Štúr és Hurban például augusztus végén (abban a – jogos – reményben, hogy az osztrák uralkodó körök a magyarok ellen immár a júniusi prágai felkelés volt résztvevőivel is készek lesznek összefogni) Zágrábból sietve Bécsbe utazott, s Hodžával együtt haladéktalanul megkezdte egy szlovák légió toborzását, hogy azután Jellačić hadműveleteinek megindulásakor ez a csapat tömegméretű szlovák fegyveres felkelést robbantson majd ki a Felvidéken. Szeptember közepén pedig Hurban elnökletével már a felkelés irányítására hivatott Szlovák Nemzeti Tanács is megalakult.

Más kérdés, hogy a szlovák felkelés megszervezése Hurbanék igyekezete dacára sem ment simán. Mindenekelőtt a légió iránti érdeklődés elégtelenségéből kifolyólag; emiatt ugyanis a csapatnak Bécsből csak szeptember 17-én sikerült felkerekednie, s szlovák nemzetiségű a nagy ügyvel bajjal összeverbuvált háromszáznyi legionárius között még ekkor is legfeljebb ha ötven akadt, úgy hogy a csapat végül ténylegesen nem is annyira szlovák, mint inkább cseh légióvá lett. Hurbannak, Štúrnak és Hodžának pedig ebből következőleg (meg kellő hadvezetési tapasztalatokkal bíró szlovákok nemlétében) a hattagú nemzeti tanácsba maga mellett három katonaviselt cseh férfiút is be kellett fogadnia. S mivel a három cseh tanácstag közül egyedül Bernard Janeček tartozott a radikálisok táborához, a másik kettő – Bedřich Bloudek és František Aleksander Zach – viszont az osztrák hadvezetőség és Jellačić bizalmi embere volt, Hurbanék a szlovák népet most egy olyan kiáltványban kényszerültek fegyverbe szólítani, amely a felkelés rendeltetését nem jelölhette

²⁵ Törvényjavaslat „a román nemzet polgári jogainak egyenlőség alapjáni biztosításáról”. Közölve: uo. 583.

meg pusztán a nemzeti egyenjogúság kivívásában, hanem a magyarok által megbontott birodalmi egység helyreállítását szintén a szlovák mozgalom céljává kellett hogy nyilvánítsa, s amely így önmagában is és eleve kérdésessé tette, hogy a légio kedvező fogadtatásra lelhet-e majd a szlovák tömegek körében.

S a légio magyarországi fogadtatása azután valóban nem is igazolta a nemzeti tanács tagjainak a várakozásait; hiába lépték át Hurbanék az országhatárt szeptember 19-én épp Miavánál: annyit értek ugyan, hogy a következő napokban a környező területek irtásföldjein élő kielégítetlen parasztok nagy számban csatlakozzanak hozzájuk, a szlovák lakosság zöme azonban még ezen, a Hurban által korábban kiváltképp megdolgozott vidéken sem támogatta őket. (Amiben persze már nemcsak az játszott közre, hogy különösebb lelkesedést a magyar fennhatóság osztrák fennhatósággal történő felcserélésének az eshetősége vajmi kevés szlovákban keltett, de – s talán még inkább – közrejátszott ebben az, hogy a szlovákok tekintélyes hányada itt is a magyar forradalom jobbagyfelszabadító vívmányainak a haszonélvezője volt, sőt hozzájárult ehhez még az is, hogy a szlovákok vallási tekintetben megoszlottak az evangélikus meg a katolikus egyház között, a hadjárat vezetői viszont mind evangélikusok voltak, s emiatt a szlovák lakosság katolikus része eredendő gyanakvással szemlélte vállalkozásukat.) A hadjárat megindulása után tehát a Felvidék szlovák lakói közül sokkal többen fogtak fegyvert a „szlovák” légio ellen, mint ahányan mellette, s ennek is része lett abban, hogy Hurbanék szeptember 29-én már kénytelenek voltak kitakarodni az országból, a csalódott Hodža és Janeček pedig hamarosan meghasonlott társaival és kivált a Szlovák Nemzeti Tanácsból.

Amivel a magyar forradalom mindjárt a szlovák kérdés méregfogának kihúzására is újabb kedvező alkalmat nyert. Hodža és Janeček ugyanis az elszenvedett kudarchól első megrendülésében azt a tanulságot szűrte le, hogy a magyarokat lehetőleg mégsem fegyverrel, hanem tárgyalások révén kellene rábírní a szlovák nemzeti követelések kielégítésére. A Hodžákkal való esetleges kapcsolatteremtésre azonban Pesten továbbra sem gondolt senki, amint változatlanul nem gondolt senki azoknak a forradalom oldalán állhatatosan kitartó szlovákoknak a meghallgatására sem, akik akár korábban Breznóbányán, úgy most Turócbán, Árvában, Lipótban és Gömörben is rendre kinyilvánították, hogy a jövőben is hívek

lesznek a forradalomhoz, csupán azt kérik, hogy a szlováklakta területek megyegyűlésein ezentúl szlovákul is szabad legyen felszólalni. Mintha a magyar forradalom vezérkara a maga eddigi szűkmarkú nemzetiségi politikáját tökéletesen igazolva látta volna azáltal, hogy szeptemberben a Hurbanék megrohanta országrész szlovák lakóinak a többsége efféle engedmények tétele nélkül is a magyar forradalom mellett foglalt állást. . .

Nem csoda hát, ha néhány hét múlva Hodža és Janeček mégis ugyanúgy újrakezdte a fegyveres szervezkedést, akár Hurban meg Štúr, s ha emezekhez hasonlóan most ők is arra a következtetésre jutottak, hogy legközelebb nem szabad teljesen önálló vállalkozásba fogniuk, hanem következő hadjáratukat már a császári hadsereg keretei között kell majd megindítaniok. És valóban: december elején Hodža és Janeček mintegy 100 főnyi különítményt alkotó legionáriusai immár Simunich csapatainak a kötelékében (s magukat immár fekete-sárga kokárdákkal felékesítve) léptek ismét Magyarország területére, mint ahogy a megcsonkult nemzeti tanács 170 főnyi légiója egyidejűleg Götz tábornok előhadának a részeként, Karl Frischeisen császári alezredes parancsnoksága alatt tört be az országba. Minek folytán a behatolók ezúttal jóval biztonságosabban közlekedhettek is a Felvidéken, mint szeptemberben, de ez alkalommal már akkora szlovák tömegek rokonszenvét sem nyerhették el, amekkorákét három hónappal korábban, úgy hogy a nemzeti tanács légiójának végül is mindössze 1700, Janečekének meg alig 800 főnyire sikerült növelnie létszámát, miközben a magyar honvédseregbe ennél sokszorta, de sokszorta többen állottak be önként jelentkező szlovákok.

Annál tömegesebbé lett viszont ez idő tájt a Királyhágón túl októberben fellángolt román népfelkelés. Már csak azért is, mert a fegyveres harc szervezését a román vezetők nem idegenben kényszerültek megkezdeni, hanem magán a tett helyén végezhatték, s mert szerb és horvát fegyvertársaikhoz hasonlóan ők sem voltak kénytelenek pusztán kiképzetlen felkelőkre hagyatkozni, hanem – igaz, lényegesen kisebb mérvben – kész, begyakorolt fegyveres erőre, a két erdélyi román határőrgyalogezerdre is támaszkodhattak. Kivált, miután e két határőrezred legénysége szeptember első felében – nem utolsósorban császári tisztjeinek a biztatására – nyilvánlatkoztatta, hogy szembehelyezkedik a magyar kormánnyal s mindenben a májusi balázsfalvi gyűlés határozataihoz és a Román Nemzeti Bizottmány utasításaihoz kívánja tartani magát.

De a román mozgalom vezetőinek a dolgát megkönnyítette az is, hogy az erdélyi román parasztok zömét – a szlovákokétól eltérően – az időközben végbement jobbágyszabadításnak sem sikerült a forradalom mellé állítania. Hiszen a jobbágyszabadítás Erdélyben jóval később valósult meg, mint Magyarországon, s mire végül megvalósult, addigra a parasztság tömegeiben már gyökeret vert a késedelem keltette gyanakvás. És az erdélyi parasztok már ebből a késlekedésből is, de ezer egyéb jelből is kiolvashatták, hogy földesuraik többsége még júniusban sem áldozatkészségből, hanem kizárólag a kényszerítő körülmények hatására egyezett bele az úrbéri viszonyok felszámolásába. A júniusra azután nagy nehezen mégiscsak megszületett jobbágyszabadító törvények pedig távolról sem tartalmaztak annyi engedményt, mint amennyinek a becikkelyezésére a parasztok előzőleg – különösen a sokkal többet követelő májusi balázsfalvi gyűlés lezajlása óta – igényt emeltek. Holott arra, hogy az úrbéres szolgáltatások pusztá eltörlésénél messzebb menő engedményeket követeljenek, az erdélyi parasztoknak kiváltképpen nyomós okaik voltak, hiszen Erdélyben az úrbéres népességnek nem hat-, hanem majd héttizede élt zsellérsorban, s itt az átlagos telkesjobbágyság is jóval kisebb szántó- és rétterülettel rendelkezett, mint amekkorával Magyarországon.

S amennyire alkalmatlan volt eszerint az erdélyi román parasztok tömegeit a magyar forradalom oldalára vonni még a jobbágyszabadítás is, annyira alkalmas volt viszont ezeket a tömegeket a forradalom ellen hangolni az, hogy a hatóságok szeptember elején Erdélyben is megkezdték az újoncozást, mégpedig annak a magyar országgyűlés által augusztusban elfogadott katonaaállítási törvényjavaslatnak az alapján, amelyről a Román Nemzeti Bizottmánynak a falvakat járó küldötteitől közben mindenfelé csak azt lehetett hallani, hogy teljességgel érvénytelen, hiszen nélkülözi az uralkodói szentesítést. Amikor pedig a katonáskodni vonakodó, s az újoncozásnak ezért tömegével ellene szegülő parasztok megtörésére a hatóságok most is karhatalmat kezdtek vezényelni a falvakba – s egy helyütt, a Torda megyei Aranyoslónán a katonák szeptember 12-én megint bele is lőttek a fogadtatásukra összeverődött sokaságba (ez alkalommal tizenhárom embernek okozva halálát) –, akkor a hangulat egyik napról a másikra végképp elmérgesedett, és az erdélyi román parasztoknak egyszeriben közmeggyőződésükké lett, hogy már csak egyetlen választási lehető-

ségük maradt: hogy a fegyveres erőszakra most már nekik is fegyveres erőszakkal kell válaszolniuk.

A román nemzeti mozgalom vezetői pedig természetesen kapva kaptak a dolgok illetén alakulásán. Szeptember 16-ára tehát újabb nemzeti gyűlést hirdettek Balázsfalvára, s ezen a 28-áig üléselő tanácskozáson, amelyen ismét tízezerrel jelentek meg parasztok is (részben már felfegyverkezett), kimondották, hogy az uniót és a magyar kormány fennhatóságát továbbra sem ismerik el, ezzel szemben követelik egy olyan erdélyi országgyűlés egybehívását és olyan különálló erdélyi kormány alakítását, amelyben a románok népességszámuk arányában képviseltethessék magukat, majd az ilyen nemzeti jellegű követeléseket megint sietve megtoldották a föld népét közvetlenül érintő követelésekkel is, így azzal, hogy ne csak az úrbéres robot, hanem „a robot minden neme és fajtája szűnjék meg”, valamint azzal, hogy a parasztok és a földesurak között támadt viták rendezését tegyék egy Erdély valamennyi nemzetének és néposztályának a képviselőiből arányosan szervezendő döntőbizottság feladatává. S hogy e határozatok Bécsben az előző nemzeti gyűlés határozatainál is nagyobb tetszést arassanak, most folytatólag azt is kinyilatkoztatták, hogy az Ausztria számára április 25-én kibocsátott császári alkotmányirát érvényét Erdélyre is kiterjesztetni kérik, s Erdélyt mindenben az osztrák kormánynak kívánják alárendeltetni, addig pedig, amíg ez meg nem történik, felsőbbségüknek egyedül az erdélyi főhadparancsnokságot hajlandóak elfogadni,²⁶ majd ehhez még hozzáfűzték, hogy az összes 17 és 50 éves kor közötti erdélyi román férfi mozgósításával létre fogják hozni a maguk külön nemzetőrségét, s e sereg felfegyverzését a főhadparancsnokságtól igénylik. Végezetül pedig határozataikat egy, az uralkodónak szóló petícióba foglalták, s a petíció továbbítására ugyancsak a főhadparancsnokságot kérték fel.

S ezeknek a határozatoknak a megszületése a józanabbul gondolkodó románok körében persze mélységes megdöbbenést keltett. A török csapatok által éppen ezekben a napokban levert havaselvei forradalom vezetői közül például többen is elítélték a császáriaknak való felkínálkozást, s oda

²⁶ Lásd: a második balázsfalvi nemzeti gyűlés petícióját, s. d. Közli: JANCsó BENEDÉK, A román nemzetiségi törekvések története és jelenlegi állapota. II. Bp. 1899. 592–593.

nyilatkoztak, hogy ennek eredményeképpen most „örök válaszfal emelkedett a havaselvei és az erdélyi románok közé”,²⁷ „akik a nemzetiség kedvéért hajlandók . . . megalkudni a zsarnoksággal”.²⁸ De magának a szeptemberi balázsfalvi gyűlésnek a résztvevői között is akadt egy kisebbség, amely képtelen volt helyeselni a többség álláspontját. E kisebbségi csoport – magukat meg nem nevező – képviselői ezért már a gyűlés megnyitásának a napján beadványt intéztek Batthyányhoz, s ebben szigorúan elítélték az erdélyi románokkal szemben magyar részről alkalmazott elnyomó intézkedéseket és követelték a románok nemzetiségének és egyenjogúságának a biztosítását, de egyben azt is hangsúlyozták, hogy ha a magyarok változtatnak végre nemzetiségi politikájukon, akkor Erdélyben „a belbéke biztosítva” s „a kölcsönös szeretet megalapítva” lesz, egy hónapon belül pedig kényszerítetlenül is legalább húszezer román fog felcsapni honvédnek.²⁹

Az erdélyi román nemzeti mozgalom ellenforradalmi mozgalommá fajulását azonban ezek a megnyilatkozások már nem tartóztathatták fel. A havaselvei románok intései ugyanis egyelőre semmiféle hatást nem gyakorolhattak azokra az erdélyi románokra, akik a Habsburgokat mind ez ideig jóval megértőbbeknek látták, mint a magyarokat; az újabb balázsfalvi gyűlés résztvevőinek a magyarokkal még mindig tárgyalni próbáló kisebbségére pedig valósággal megsemmisítő csapást mért az a fogadtatás, amelyre kezdeményezése Pesten talált. Mert a szóban forgó csoport beadványát Batthyány haladéktalanul az országgyűlés elé terjesztette ugyan, a képviselőház pedig szeptember 26-án napirendjére is tűzte, a honatyák azonban ekkor úgy határoztak, hogy a beadványban foglalt követelések érdemi vitájába csupán később, annak az erdélyi románokról szóló törvényjavaslatnak a tárgyalásakor fognak belebocsátkozni, amelyet az unióbizottmánytól várnak – s illetéknéppen ezt az ügyet is örökre eltemették. Ezek után pedig a beadvány szerzőinek is arra a következtetésre kellett jutniok, hogy a magyarokkal – bármint igyekeztek is – mégsem

²⁷ Így Petre Teulescu. Idézi: I. TÓTH ZOLTÁN, Bălcescu Miklós élete 1819–1852. Bp. 1958. 114.

²⁸ Így Ion Eliade-Rădulescu. Idézve: uo. 117.

²⁹ „Az erdélyi románok” Batthyányhoz, Balázsfalva, 1848. szept. 16. OL AR Ld. XX22. Fasc. 2A. № 485.

lehet tárgyalni. S ennek a tanulságnak a leszűrése a jelek szerint azután közülok még a Habsburgok iránt legbizalmatlanabbakat is arra indította, hogy most már teljességgel leszámoljanak eddigi fenntartásaikkal és társaik többségéhez hasonlóan most már maguk is beálljanak a Bärnuț vezette sorba.

Legalábbis erre enged következtetni az, hogy a román mozgalom hangadói Balázsfalváról távoztuk előtt újjáalakították (majd néhány nap múlva még ki is bővítették) a Román Nemzeti Bizottmányt, mégpedig úgy, hogy egyfelől most már formálisan is Bärnuțot tették meg elnökévé, másfelől viszont a korábban mellőzött román vezetők közül most már bevették a bizottmányba Lauriant is, Barițot is, sőt azt a Cipariut is, aki a jelenlegi nemzeti gyűlés megnyitásakor az unióbizottmány meghívottjaként még azon fáradozott Pesten, hogy segítsen tető alá hozni a román kérdés rendezése végett a magyar országgyűléssel elfogadtatandó törvényjavaslatot. Márpedig ezeket a Habsburg-ellenes politikusokat nyilván ekkor sem ítélték volna meg kedvezőbben, ha szeptember végén nem tapasztalnak náluk gyökeres fordulatot.

Ennek a fordulatnak a jelentőségét pedig az erdélyi román nemzeti mozgalom megnyergelésére törekvő császáriak is nyomban felismerték. Október 10-én tehát már napvilágot látott az erdélyi főhadparancsnokság körrendelete, amely – ürügyképpen azt állítva, hogy a magyarok a románok és a szászok kiirtására készülnek – meghagyta az erdélyi magyar nemzetőri alakulatok haladéktalan lefegyverzését. Egy héttel később pedig a főhadparancsnokság közzétett egy Erdély román lakóihoz intézett felhívást is, s ebben a címzetteket a legújabb balázsfalvi döntésekkel egybevágóan arra szólította fel, hogy ők viszont most tömegesen fogjanak fegyvert, és a császári csapatokkal együttműködve szálljanak szembe a megsemmisítésükre törekvőkkel. Ámbár erre az erdélyi román tömegeket ez idő tájt már nem is igen kellett buzdítani. Hiszen ekkorra az Erdély népét különösen sújtó nyomor meg a román nacionalizmus – ebből következően is – különösen gyors térhódítása már efféle felhívások nélkül is megtette a magáét. Az október 17-i felhívás tehát a hegyek között már egybegyűlve találta a felkelésre készülő románok tízezreit, úgy hogy a felkelőcsapatok néhány nap múlva már meg is indíthatták irtóhadjáratukat a hegyek lábánál fekvő városok ellen, e városok magukra maradt magyar lakóinak a soraiban akkora pusztításokat téve azután, hogy ezeket még

az ellenforradalom némely szász hívei is csak a mongolok 13. századi dúlásaival tudták párhuzamba állítani.

Holott a szász vezetők máskülönben egy pillanatra sem tágitottak magyarellenés politikájuktól, s ez akkor is így igaz, ha az unió életbelépése után átmenetileg a lojalitás kulisszája mögé húzódtak (hogymint nálunk háborítatlanabban vészeli át a nyílt ellenforradalmi fellépésig kibővülő időt) s ha ezért a pesti népképviselői országgyűlésre júliusban a szász székek is elküldték képviselőiket. Hiszen amikor ismeretessé lett, hogy szeptember 11-én Jellačić betört Magyarországra, az országgyűlés viszont határozatot hozott a királyi szentesítéssel még el nem látott katonai törvény azonnali fogantatásáról, ezeket a képviselőket tüstént hazarendelték, s aki közülök – mint például a Brassó vidékét képviselő Elias Roth – nem engedelmeskedett, azt ünnepélyesen árulóvá kikiáltani sem átköltötték. A következő hetekben pedig a szász törvényhatóságok – az egyetlen Szászváros szék kivételével – egymás után kimondták, hogy többé nem ismerik el a magyar kormány főségét s magukat az osztrák kormány fennhatósága alá helyezik, majd a Szász Egyetem – még októberben – újabb küldöttséget is menesztett az uralkodóhoz azzal a kéréssel, hogy a Királyföldet nyilvánítsák az egységes Ausztria egyik – Magyarországtól teljesen független – tartományává.

Az a szakadék tehát, amely egyfelől a magyar forradalom, másfelől az erdélyi románok és szászok zöme, valamint a szlovák nemzeti mozgalom között keletkezett, 1848 őszén éppoly hatalmassá tárgult, amilyen hatalmassá lett a horvát meg a szerb nemzeti mozgalmat a magyar forradalomtól elválasztó szakadék már az előző hónapokban. Ámbár éppen a horvát meg a szerb mozgalom táborán belül ekkor már némi erjedés jelei is kezdtek megmutatkozni. A horvát liberálisokra például fölöttébb kizárólagosan hatott Jellačić Magyarország elleni támadása, hiszen nem volt nehéz megérteniök, hogy Horvátországot magyar részről március óta gyakorlatilag semmiféle veszély nem fenyegeti, s hogy ezért ez a katonai kaland Horvátországnak aligha, legfeljebb az udvarnak és a birodalmi egység ügyének lehet javára. Márpedig ők elsőrendű szívügyüknek továbbra sem az uralkodóház és a birodalmi egység védelmét, hanem a horvát nemzeti érdekek minél nagyobb fokú érvényesítését tekintették.

A horvát liberálisok legfőbb szócsövének, a Dragojlo Kušljan báró által augusztus elején megindított *Slavenski jug*-nak a hasábjain ezért az

olvasók tekintete szeptembertől kezdve egyre többször állapodhatott meg olyan mondatokon, amelyek Jellačić eljárásának burkolt bírálátát tartalmazták. December közepén pedig Kušljanék már bontakozóban levő ellenzéki nézeteik nyílt feltárására is elszánták magukat. Amire közvetlen indítékot – meglehet – magától Ferenc Józseftől kaptak. Az új uralkodó ugyanis célirányosnak gondolta, ha a magyarországi nemzetiségek előtt – így a horvátok előtt is – mint kegyes pártfogójuk mutatkozik be, s ezért Kulmer bárót mindjárt trónra lépésének a napján kinevezte az osztrák kormány tárca nélküli miniszterévé, Jellačićot pedig – korábban elnyert tisztségeinek érintetlenül hagyásával – Dalmácia és a Magyar Tengermellék polgári és katonai kormányzójává is. A horvát liberálisokra azonban ezek a – látszólag a szabor júniusban előterjesztett követelésein alapuló – lépések a valóságban csupán a várttal homlokegyenest ellentétes hatást gyakorolhattak.

A szabor ugyanis júniusban nem azt kérte, hogy Kulmert az uralkodó az osztrák kormány tagjává nevezze ki, hanem hogy a Háromegy Királyság udvari képviselőjének ismerje el őt, s nem azt kérte, hogy Dalmácia kormányzatára Jellačić külön kapjon megbízatást, hanem hogy e tartomány kormányzatát az uralkodó nyilvánítsa a báni tisztség szerves alkotóelemévé s mint ilyet csatolja a mindenkori horvát bán feladatköréhez. Amikor tehát Ferenc József most látszólag eleget tett a szabor két kívánságának, akkor a horvát liberálisokat valójában éppen arról győzhette meg, hogy a szabor voltaképpen követeléseinek nem hajlandó eleget tenni – mégpedig nyilvánvalóan azért nem, mivel e követelések teljesülése Horvátországot az udvari körök szerint túlságosan nagy önállósághoz juttatná –, s annál is inkább erről győzhette meg őket, mert arra viszont egyelőre célzást sem tett, hogy a szabor hónapok óta szentesítésre váró törvénytervezeteit valaha is kész lesz-e szentesíteni. Így pedig a horvát liberálisok a legújabbban történetekből csupán egyféle következtetést vonhattak le. És egy a liberális irányzat vezetőinek közös véleményét tükröző hírlapi cikk (amelynek a kidolgozásában Kušljanon kívül többek között Kukuljević meg a neves költő, Ivan Mažuranić is részt vett, s amelyet szerzői a nagyobb nyomaték kedvéért nem is a *Slavenski jug*-ban, hanem a félhivatalos színezetű *Novine dalmatinsko-horvatsko-slavonské*-ban hoztak nyilvánosságra) december 12-én már ki is mondotta, hogy a horvátoknak nem lett volna szabad fegyverrel támadniok a magyar forrada-

lomra, s politikájukon már csak azért is változtatniuk kell, mert a magyar forradalom elfojtásában való közreműködésük jutalma „Bécs részéről csúf hálátlanság leszen”.³⁰

Más kérdés, hogy a horvát liberálisok körében most végbemenő kijózanodás gyakorlati hasznát egyelőre nemigen hajthatott a forradalom ügyének. Egyrészt azért, mert az ő csoportjuk változatlanul kisebbségi helyzetben volt, s a sajtón kívül változatlanul nem rendelkezett semmiféle hatásos fegyverrel. Másrészt meg azért, mert ha az ellenforradalom táborától való elhatárolódás szükségét legjobbjaik most már felismerték is, a magyar forradalomhoz való közeledés szükségének felismeréséig most még őközülők sem jutott el senki.

Annál nagyobb gyakorlati jelentőséggel bírt viszont a szerb nemzeti mozgalom táborán belül ekkortájt ugyancsak kibontakozó erjedés, jóllehet a szerb liberálisok szintén kisebbségi helyzetben voltak. A szerb liberálisok ugyanis, amióta a főodbor elnöksége – s véle (Šupljikac vajda távolléte miatt) a szerb felkelők irányítása – Stratimirovićra szállt, kisebbségi helyzetük ellenére számottevő hatalmi állásokkal is rendelkeztek, s ennek következtében az őket Rajačić híveitől elválasztó nézetkülönbségek felszínre törése esetén a kirobbanó nézetharcnak hatalmi harcba is nyomban át kellett mennie. Márpedig Jellačić Magyarország elleni támadásának a küszöbén az addig lappangó nézetkülönbségek már felszínre is törtek – kivált azért, mert Stratimirović egyetlen pillanatig sem titkolta, hogy sajnálná, ha Jellačićnak sikerülne elbánnia a magyar forradalommal, mivel ebben az esetben rögtön megszűnnék a Habsburgoknak a szerb felkelésre való rászorultsága.

Így azután a szerb nemzeti mozgalom sorain belül szeptemberre valóban fellángolt a hatalmi harc is – mindenekfölött a körül a kérdés körül, hogy a szerb felkelőereg parancsnoksága továbbra is Stratimirović kezében maradjon-e vagy se. S a harc azzal kezdődött, hogy Jellačić Stratimirović ellensúlyozása és a felkelőereg szoros fekete-sárga irányítás alá helyezése végett a belgrádi osztrák konzult, Ferdinand Mayerhofer ezredest a hónap legelején a sereg „táborkari főnökévé” nevezte ki, szeptember 18-án pedig Rajačićnak a főodborban helyet foglaló hívei

³⁰ Idézi: GJURO [DJURO] ŠURMIN, A horvátok és magyarok 1848-ban és 1849-ben. *Croatia*, 1906. 40.

szavazattöbbségük birtokában már Stratimirovićnak a fővezérlettől való formális elmozdítását is keresztülvitték.

Ám a harc ezzel még korántsem zárult le. Stratimirović ugyanis a nyár folyamán az ő vezetésével elért hadisikerek jóvoltából igen nagy népszerűsége tett szert a felkelők soraiban, s ennek tudatában kereken megtagadta, hogy alávesse magát a szeptember 18-i határozatoknak, a felkelők tekintélyes hányada pedig most nyíltan is állást foglalt mellette. Rajačić tehát, hogy elhárítsa a nemzeti mozgalmon belüli szakadás veszélyét, a vezérletet október 4-én egyelőre mégis visszaadta néki. Amit viszont már csak azért is megkockáztathatott, mivel Stratimirović felhatalmazása változatlanul csupán Šupljikac távollétének a tartamára szólt, Latour pedig néhány napja immár beleegyezett abba, hogy Šupljikac végre hazatérjen az itáliai hadszínterről. S így azután a vezérlet kérdése végül is csak Šupljikac Karlócára érkeztek (és Latour halálának) a napján, október 6-án oldódott meg, ekkor viszont mégiscsak a Rajačić-párt felülkerekedésével, hiszen arra Stratimirović már nem gondolhatott, hogy a nemzeti gyűlés által megválasztott vajda iránt is engedetlenséget tanúsítson.

Rajačić pedig erre az október 7-e és 14-e között Karlócán lezajlott újabb nemzeti gyűléssel sietve elfogadtatott egy olyan határozatot, amely őt a főodbor tetszése szerinti teljes újjászervezésére is felhatalmazta, majd november 4-ére – saját elnökletével és szinte kizárólag a maga híveiből – már meg is alakította az új főodbort. S mivel ezt az új főodbort immár a végrehajtó hatalom egészének a gyakorlására feljogosította: ha intézkedéseire most még az udvar is áldását adja, akkor öszentsége ettől fogva akár korlátlan úrnak is tekinthette volna magát a magyarországi szerbek portáján.

Csak hogy az udvari körök, amelyek legfőbb célul éppen a birodalom egységét veszélyeztető törekvések leküzdését tűzték maguk elé, az autonóm vajdaság intézményesítésének ugyanúgy nem érezték sürgető szükségét, ahogyan a horvát autonómia kiterjesztésének sem. Ferenc József tehát december 15-én Šupljikacot megerősítette ugyan a májusi karlócai gyűléstől kapott vajdai méltóságában, s Rajačićot szintén elismerte pátriárkának, az utóbbi lépés megtételét azonban már nem a májusi nemzeti gyűlés erre vonatkozó akaratnyilvánításából, hanem teljességgel a maga elhatározásából eredeztette. Az autonómia kérdését pedig Ferenc József a december 15-i pátenzben egyszerűen azzal intézte el, hogy a magyaror-

szági szerbeknek „nemzeti beligazgatást” is biztosítani fog, de – csupán „a béke helyreállítása után”.³¹ És ez magától értetődően még Rajačić híveit sem elégíthette ki.

Most tehát hirtelenében a nemrég újjászervezett főodbor is azzal a követeléssel állott elő, hogy haladéktalanul hívjanak össze egy harmadik – ezúttal már „alkotmányozó” – nemzeti gyűlést is, s ez azután a szerb nemzet nevében maga nyilvánítsa majd ki a vajdaság azonnali megalakítását. És – ami még sokatmondóbb volt – a főodbor most egyszerre annak is szükségét érezte, hogy meglepetésszerű fordulattal bizalomnyilvánításokat kezdjen intézni Stratimirovićhoz. Ezek után pedig – minthogy Šupljikac tábornok éppen ekkor, december 27-én váratlanul elhalálozott – szinte készpénznek lehetett venni, hogy az összeülő nemzeti gyűléstől Stratimirović nemcsak a felkelősereg vezérletét fogja simán visszakapni, hanem még a vajdai méltóságot is el fogja nyerni.

Rajačić azonban végül most is csak ki tudott keveredni szorult helyzetéből. Egyfelől ugyanis hozzájárult ahhoz, hogy létesüljön egy bizottmány a vajdaság alkotmánytervezetének kidolgozására, s maga kezdeményezte, hogy e bizottmány elnöke Stratimirović legyen. Másfelől viszont határozottan elutasította az újabb nemzeti gyűlés sürgős összehívására vonatkozó indítványt – arra hivatkozva, hogy feladatának a nemzeti gyűlés semmiképpen sem felelhetne meg addig, amíg az alkotmánytervezetet készítő bizottmány végére nem ér munkájának. Közben pedig – hogy a majdani nemzeti gyűlést már kész helyzet elé állítsa – Šupljikac örökének átvételére percnyi késedelem nélkül felkérte Jellačić egyik szerb nemzetiségű, de rendíthetetlenül udvarhű alparancsnokát, Kuzman Todorović tábornok, károlyvárosi dandárparancsnokot, úgy hogy január 6-án Todorović már bele is telepedhetett a vezéri székbe. És így a legrosszabbtól Rajačićnak ezúttal is sikerült megmenekednie.

Annál is inkább, mivel a nemzeti mozgalom sorain belüli ellentétek végletekig élezésére Stratimirović sem törekedett s nem is törekedhetett, ha egyszer a szerb felkelők még mindig minden erejüket igénybevevő fegyveres harcot vívtak a honvédsereggel, s e harc vége még mindig homályba veszett. Hiszen a harcnak Stratimirović – Rajačićtól eltérően

³¹ Császári pátens, Olmütz, 1848. dec. 15. OL Gyűjtemények, 1848–49-i és emigrációs nyomtatványok. Reprodukcióban közli: RÓZSA-SPIRA 551. sz.

– éppenséggel ekkor is kapható lett volna békekötéssel vetni véget, de csak abban az esetben, ha a magyar fél valahára elszánja magát számottevő engedményekre. Kellő engedékenységet viszont a másik oldalon továbbra sem tapasztalhatott – annak ellenére sem, hogy a magyar forradalom vezérkara, amely az összes többi nemzetiségi mozgalommal szemben változatlan hajthatatlanságot tanúsított, a szerb mozgalommal szemben november folyamán végre valóban kezdett engedékenységet mutatni. Mert az előrelépés ebben a kivételes esetben is nagyrészt csak a kényszerhelyzetből fakadt: abból a félelemből, hogy Windisch-Grätz rövidesen Magyarországra is ki fogja terjeszteni hadműveleteit, s ennek bekövetkezte után a pillanatnyilag a Délvidéken harcoló magyar csapatok tetemes hányadát is a Dunántúlra kell majd vezényelni, ez pedig – ha a szerbeket nem sikerül gyorsan megbékíteni – a délvidéki magyarság végromlását fogja maga után vonni. És a kényszeredettség azokról a békefeltételekről is leritt, amelyek előterjesztésére a délvidéki kormánybiztost, Beöthy a honvédelmi bizottmány most felhatalmazta.

A honvédelmi bizottmány ugyanis most már kész volt elismerni a szerb nemzet létét, kész volt továbbá megengedni, hogy a szerb települések lakói a községi közigazgatás nyelvén anyanyelvüket tegyék, s abba is kész volt beleegyezni, hogy a magyarországi szerb egyház feje ezentúl pátriárkai címet viseljen, a határőrvidék katonai jellegű belső szervezetét pedig most már úgyszintén kész volt maradéktalanul felszámolni, vagyis végre majdnem mindent hajlandó volt megadni abból, amit a szerbek a forradalom első heteiben követeltek. Arról viszont, ami azóta történt – s így kivált azokról a további követelésekről, amelyeket a májusi karlócai gyűlés vetett fel –, a bizottmány még mindig nem volt hajlandó tudomást venni. Mi több: nemcsak az autonóm vajdaságról nem akart hallani továbbra sem, de még arról sem, hogy a magyarországi szerbek évente tartandó kongresszusaikon egyházi és iskolai ügyeken kívül politikai kérdésekről is tanácskozhassanak.

A honvédelmi bizottmány részéről felkínált engedmények eszerint – bármekkora előrelépésről tanúskodtak is önmagukban véve s bármennyire alkalmasak voltak is volna a szerbek kielégítésére áprilisig – most már Stratimirovićot sem elégíthették ki. Beöthy pedig békeajánlatával nem is Stratimirovićhoz, hanem Rajačićhoz fordult. S Rajačićnak természetesen eszébe sem jutott, hogy ezt az ajánlatot komolyabb figyelemre méltassa.

A válasz tehát, amelyet Beöthy kapott, teljesen elutasító volt. A honvédelmi bizottmány pedig ebből nem azt a tanulságot szűrte le, hogy Rajačić helyett a következőkben inkább Stratimirovićsal kellene érintkezésbe lépnie, s még kevésbé azt, hogy további engedményekre is ajánlatos volna elszánnia magát, hanem azt, hogy – a szerbekkel nem lehet tárgyalni. Minek folytán amikor Windisch-Grätz végül valóban megindította magyarországi hadjáratát, a honvédsereg az ő csapataival úgy kényszerült összemérni erejét, hogy közben a forradalom horvát, szlovák és román ellenlábasain kívül kénytelen volt tovább birkózni a szerb felkelőkkel is.

6. WINDISCH-GRÄTZ BETÖRÉSE

A DUNÁNTÚL ELVESZTÉSE

Windisch-Grätz, miután másfél hónapig tartó véres leckében részesítette a bécsieket, december 16-án lépte át a magyar határt. Teljesen megnyugtatónak azonban továbbra sem érezte a bécsi helyzetet, miért is a császárvárosban – Ludwig Welden báró altábornagy parancsnoksága alatt – még ekkor is 20 ezer főnyi helyőrséget hagyott hátra, s magyarországi hadjáratát mindössze 43–44 ezer főnyi sereg élén indította meg. Hanem erőfölénye ennek ellenére is igen nagy volt, hiszen a véle szemben felsorakozott feldunai hadtest létszáma alig 25–26 ezer főre rúgott.

A feldunai hadtest élén ekkor már új parancsnok állott; Móga ugyanis a schwechati vereség után lemondott, s Kossuth az imígyen kínálkozó alkalmat arra használta, hogy a hadtest vezényletét (a tábornokká előléptetett) Görgeire bízza. Tette pedig ezt Kossuth azért, mert – miközben a császári hadsereg Magyarországon működő tábornokai közül egyre többekből kényszerült kiábrándulni – Görgei iránt nagy bizalmat keltett benne – mint másokban is – az ő sikeres ozorai szereplése meg az a magyar forradalom történetében egyedülálló cselekedete, hogy szeptember végén, mikor fogságába esett a Jellačić számára futárszolgálatot teljesítő Zichy Ödön gróf, Fejér megye volt főispáni helytartója, az ellenforradalomnak ezt a buzgó hívét főúri rangjára való tekintet nélkül tüstént hadbíróság elé utalta, s a hadbíróság ítélete alapján azután könyörtelenül fel is köttette.

Csakhogyné Görgei – bár maga is a magyar nemesség hatalmi helyzetének

megszilárdítására és az országnak a rátört ellenségtől való megtisztítására törekedett – a valóságban korántsem volt olyan nagy forradalmár, amilyennek ősz eleji tevékenykedése mutatta, s kiváltképpen hiányzott belőle a forradalom védelmében végsőkig folytatandó harc szándéka. Ő ugyanis úgy látta, hogy a magyar forradalom az előtte álló küzdelemben teljes értékű győzelmet erőinek korlátozott volta miatt semmiképpen sem arathat, s ebből következőleg a cél, amelyet a forradalom táborának maga elé kell tűznie, kizárólag a Habsburgokkal való megegyezéssel békekötés lehet. Vagyis Görgei a békepártiakhoz hasonlóan képtelen volt megérteni, hogy ha egyszer kenyértörésre kerül sor forradalom és ellenforradalom között, akkor a mérkőzés nem zárulhat a szemben álló felek kölcsönös engedményeken alapuló megegyezésével, csupán az egyik vagy a másik fél teljes vereségével fejeződhetik be; s álláspontja a békepártiakétól legfeljebb egy ponton tért el, amennyiben ő nem reménykedett abban, hogy az eddig hiányzó tárgyalókészség az udvari körökben idővel magától is felül fog kerekedni, hanem azon a véleményen volt, hogy a Habsburgokat mintegy oda kell kényszeríteni a tárgyalóasztalhoz. Abban viszont, hogy – ha másként nem is – ilyen módon létre lehet hozni a megegyezéssel békét, már ő is hitt, mert úgy gondolta, hogy – ha magasabb célok eléréséhez nem is – az uralkodóháznak tárgyalásokra kényszerítéséhez már elégségesek a magyar forradalom erői.

S minthogy Görgei ebbeli elgondolásait – ha nyíltan nem hirdette is őket – a honvédelmi bizottmány által képviselt politikának alárendelni nem volt hajlandó, azok a várakozások, amelyeket Kossuth az ő hadtestparancsnoki kinevezéséhez fűzött, végül is csak részben teljesültek, amennyiben a feldunai hadtest élén végrehajtott személycserével elhárult ugyan az a veszély, hogy a hadtest parancsnoksága adandó alkalommal az ellenforradalom érdekeinek megfelelően járjon el, a hadtest sorsát azonban alapjában véve továbbra sem a honvédelmi bizottmány, hanem Görgei törekvései határozták meg. Görgei legfőbb törekvése pedig a Windisch-Grätz betörését megelőző időszakban arra irányult, hogy seregét minél inkább megtisztítsa az olyan elemektől, akikről feltételezhető volt, hogy az önvédelmi háború következetes végigvitelének a hívei, s akikről ezért azt is feltételezhetette, hogy nehezítenék a dolgát, ha egyszer elérkezettnek látná a pillanatot a megegyezéssel békekötés jelszavának nyílt meghirdetésére. Miközben tehát Kossuth egyre-másra küldte a

táborba az erősítéseket, Görgei a még kiképzetlen újoncokat kiképzés ürügyén Komárom várába vezényelte, a csak időleges harctéri szolgálatra vállalkozott nemzetőröket meg – ha tehette – már szolgálati idejük kitelte előtt szélnek eresztette, de minél többeket igyekezett eltávolítani hadtestéből a forradalmi nézeteikről ismert tisztek közül is, s nem sajnálta a fáradtságot annak érdekében sem, hogy meggátolja az önkéntes szabadcsapatoknak a honvédszászlóaljak közé sorolását.

Windisch-Grätz támadásának megindulása után pedig Görgei legfőbb törekvésévé az lett, hogy minél inkább megóvja seregének – mint a vágyálmaiban élő majdani béketárgyalások kikényszerítéséhez szerinte nélkülözhetetlen eszköznek – az épségét, s ezért a sereget minél inkább kivonja az ellenség csapásai alól. Mihelyt megindult tehát a támadás, Görgei hadtestével azonnal hátrálni kezdett, s még az ellenség előrenyomulásának lassítására sem tett kísérletet. Holott Kossuth ismételten – és teljes joggal – követelte, hogy Görgei passzív védelembe vonulás helyett aktív védekezést fejtson ki. Mert a magyar seregnek az ellenség erőfölénye miatt egyelőre mindenképpen hátrálnia kellett. Ha azonban Görgei a visszavonulás során újra meg újra felveszi a harcot a több vonalon támadó ellenség egyes hadoszlopaival, akkor megteremtheti a feltételeket ahhoz, hogy az erőviszonyok idővel a forradalom javára módosuljanak – így többek között ahhoz, hogy a honvédelmi bizottmáynak, amely az októberben megkezdett nagyszabású szervező munkának még távolról sem jutott a végére, elegendő tere és ideje maradjon a forradalom fegyveres erőinek kellő mérvű további növelésére és a főhadszíntéren felsorakozott csapatoknak a mellékhadszínterekről elvonható csapatokkal való megerősítésére –, s ezzel megteremtheti a feltételeket ahhoz, hogy a honvédsereg idővel stratégiai ellentámadásba menjen át. Ha viszont Görgei a visszavonulás során semmiféle akadályt nem gördít az ellenség útjába, akkor felidézi azt a veszélyt, hogy a sereg mögöttes területe igen gyorsan jóvátehetetlenül szűk méretűvé fog zsugorodni s ennek következtében a honvédelmi bizottmány kezéből egyszer s mindenkorra ki fog csúszni a későbbi stratégiai ellentámadás megindításához szükséges erőösszpontosítás kivitelezésének a lehetősége.

És hogy a forradalomnak csakugyan szembe kell néznie ezzel a veszéllyel, az már a decemberi napokban bebizonyosodott. Kossuth ugyanis Windisch-Grätz támadásának megindulása után elrendelte, hogy Perczel,

aki előzőleg a Muraköz védelmére kapott utasítást, most a maga 6 ezer emberével vonuljon északra és csatlakozzék Görgeihez, s egyidejűleg azt is elrendelte, hogy a délvidéki sereg harcosainak egy 5 ezres létszámú csoportja szintén siessen Görgei táborába. Ezeknek a segédcapatoknak a megérkezése pedig talán már arra is lehetőséget teremtett volna, hogy Görgei még a Dunántúlon feltartóztassa Windisch-Grätzet, s azután a dunántúli harcokat akár a támadók előnyomulásának folytatására nézve amúgy is kedvezőtlen téli időszak végéig elhúzza. Görgei azonban továbbra is annyira kapkodva vonult vissza, hogy a Délvidékről felrendelt csapatok a Dunántúl kiürítése előtt egyszerűen képtelenek voltak csatlakozni hozzá. S Perczelnek még a Duna jobb partján sikerült ugyan érintkezésbe lépnie a feldunai hadtesttel, de néki is csupán december 31-én, immár közvetlenül Buda alatt. Így pedig az ellenségnek közben módja nyílt arra, hogy az előző napon az ő kicsiny, s akkor még elszigetelt hadtestére súlyos vereséget mérjen Móránál.

A FŐVÁROS FELADÁSA

Annyi idő alatt tehát, amennyi Jellačićnak szeptemberben ahhoz kellett, hogy a határtól Pákozdig hatoljon, Windisch-Grätz egészen Buda közeléig tudott előretörni, s ezzel december végére már a magyar főváros is menthetetlen helyzetbe került. Kossuth azonban, ha emiatt most kénytelen lett is leszámolni a főváros feladásának gondolatával, a harc feladására ekkor sem gondolt, ellenkezőleg: szilveszter estéjén elébb közös zárt, majd ugyancsak közös nyílt ülést tartatott az országgyűlés két házával, s ezeken a megbeszéléseken azt indítványozta, hogy a hadihelyzet kedvezőtlen alakulására való tekintettel a honvédelmi bizottmány most az országgyűléssel egyetemben haladéktalanul költözzék Debrecenbe, de éppen azért, hogy ott tovább szervezhesse az ellenállást s előkészíthesse a mielőbbi stratégiai ellentámadást.

Hanem a fogadtatás, amelyben Kossuth javaslatai ez alkalommal részesültek, megközelítőleg sem volt olyan lelkes, mint amilyenre az ő előterjesztései az előző hónapok folyamán szoktak volt találni. A békepártiak ugyanis úgy érezték, hogy ha a békés megegyezés lehetősége nem semmisült meg már eddig is teljesen, a harc továbbfolytatása esetén minden bizonnyal végképp füstbe menne, s ezért ellenindítványt tettek: azt

javasolták, hogy Debrecenbe egyelőre csak a honvédelmi bizottmány települjön át, az országgyűlés viszont egyidejűleg indítson békeküldöttséget Windisch-Grätzhez s, amíg ez a küldöttség vissza nem tér, addig a törvényhozás maradjon Pesten. S ennek az indítványnak az elfogadása a valóságban – mint a radikális részről felszólaló Madarász László figyelmeztetett is rá – nem a béketárgyalások felvétele, csupán a fegyvernek a forradalom kezéből való kicsavarása előtt nyitotta volna meg az utat, hiszen Windisch-Grätznek módja volt arra, hogy már jóval a békeküldöttség visszaérkezése előtt bevonuljon Pestre, arra pedig semmi oka nem volt, hogy bevonulása után még tárgyalásokra érdemesítse a magát néki közben védtelenül kiszolgáltató országgyűlést (amelynek szerinte az október 4-i királyi rendelet értelmében már amúgy is rég el kellett volna oszlania). Az országgyűlés sorsa tehát Windisch-Grätz bevonulása után csak az azonnali szétkergettetés lehetett. A honvédelmi bizottmány pedig, ha az országgyűlés felszámolásával megfosztják létének egyedüli jogi alapjától, Debrecenben még annyi eséllyel sem szervezhette volna tovább az ellenállást, mint különben. A békepártiak javaslatai azonban most mindezek ellenére sokakat gondolkodóba ejtettek azok közül a liberálisok közül is, akik eddig a radikálisokhoz hasonlóan szintén az önvédelmi háború ernyedetlen végigharcolásának az álláspontjára helyezkedtek, mert mostanra – Windisch-Grätz akadálytalan előrenyomulásának látán – már ezeknek a liberálisoknak tekintélyes hányada is elveszítette a harc sikerre viteléhez fűzött korábbi reményeit.

Így azután Kossuthnak azt a javaslatát, hogy a honvédelmi bizottmánnyal együtt az országgyűlés is késedelem nélkül költözzék Debrecenbe, a radikálisok és a velük továbbra is egyetértő liberálisok csupán azért tudták mégis elfogadtatni, mert ennek fejében ők is elfogadták a Windisch-Grätzhez menesztendő békeküldöttség egyidejű kiküldésére vonatkozó békepárti indítványt. Ennek az engedménynek a megtétele után viszont az országgyűlés már egyhangúlag kimondotta székhelyének Debrecenbe történő áthelyezését. S ez ellen többé a békepártiak sem tiltakoztak, tapasztalván, hogy a Redout épületét a nyilvános ülés kezdete óta ezen az estén is tízezrek zárják gyűrűbe s az egybegyűltek halált követelnek az árulók fejére.

Az országgyűlés szilveszter éji ülése tehát végül mégiscsak üdvös eredménnyel zárult. S ezeket a békeküldöttség kirendelése sem veszélyez-

tette. Hiszen bár lehetett venni, hogy a békekísérletnek – mint Kossuth megjövendölte – „sikere nem lesz, nem lehet, de ép azért ártalom sem lesz belőle”;³² hiába fog ugyanis Windisch-Grätz várhatóan teljes behódolást követelni, a harc feltétel nélküli feladására az országgyűlés csupán Pesten lenne rászorítható. Márpedig január 1-én (miközben a békeküldöttség öt tagja – a volt miniszterek közül Batthyány és Deák, továbbá Mailáth György országbíró, Mailáth Antal gróf, királyi főasztalnok és Lonovics József egri érsek – elkocsizott Windisch-Grätz bicskei főhadiszállására) az országgyűlés tagjainak mérvadó része az előző esti döntésnek megfelelően a honvédelmi bizottmánnyal együtt valóban útnak eredt Debrecen felé, s ezzel a társasággal tartott még a békepártiak zöme is (habár e békepártiakat persze továbbra sem valamiféle harci elszántság vezérelte, hanem részint a lehetséges megtorlástól való félelem, részint meg az a törekvés, hogy alkalomadtán ismét hallathassák majd szavukat, mihelyt ismeretesekké lesznek a Windisch-Grätzhez menesztett küldöttség tárgyalásainak eredményei).

Igaz viszont, hogy az országgyűlés elköltöztetésével a pillanatnyi nehézségek közül egyelőre csupán az első küszöbölődött ki, s hátra volt még azoknak a készleteknek és felszereléseknek az elszállítása is, amelyek Pestről történő elmenekítéséhez a forradalomnak ugyancsak életbevágó érdekei fűződtek. És ez ugyancsak óriási gondokat okozott – egyrészt a rendelkezésre álló idő rövideje, másrészt a felhasználható szállítóeszközök számának elégtelensége miatt. Hiszen egyedül a Nagyváradra irányított fegyvergyár gépeinek elfuvarozásához vagy 400 szekérre volt szükség, a gyár 800 munkásának pedig a huszonöt fokos hideg ellenére már éppúgy az apostolok lovára kellett hagyatkoznia, akárcsak annak a sokszáz pesti céhlegénynek, aki most minden felszólítás nélkül lépett a honvédelmi bizottmány nyomdokaiba, hogy munkáját továbbra is a forradalom ügyének a szolgálatába állíthassa.

A gondokat pedig az ellenforradalom hazai híveinek a tevékenysége is szaporította. Duschek például egyszerűen megfedkezett arról, hogy most az előző évi államkölesönjegyzés során összeadott majd 1 700 000 forintnyi aranyat és ezüstöt is el kellene vitetni a Kereskedelmi Bank

³² Kossuth Csányhoz, Szolnok, 1849. jan. 2. KLÖM XIV. Sajtó alá rend. BARTA ISTVÁN. Bp. 1953. 18.

pincéiből... Holott a költözés kényszerűsége efféle aknamunka nélkül is súlyos helyzetet teremtett volna. Hiszen például papírpénzzel az államkincstár a költözés időpontjában alig 800 ezer forintnyival rendelkezett, s előrelátható volt, hogy Debrecenben még hosszú hetekig fog tartani, amíg a bankjegynyomdát megint üzembe lehet majd helyezni. A Váradra telepített fegyvergyár újólagos működésbe állítása pedig magától értetődően ennél is több időt igényelt.

Annyi azonban bizonyos, hogy a pillanatnyilag legfontosabbat: magát a főváros kiürítését egészében végül mégis jó eredménnyel sikerült befejezni, s a kiürítés műveletét legfelső fokon irányító Csány január 5-én, néhány órával a császári csapatok bevonulása előtt abban a jogos meggyőződésben távozhatót Pestről, hogy amit ehelyütt megtehetett a harc továbbfolytatása és a honvéds csapatok majdani visszatérésének előkészítése érdekében, azt maradéktalanul meg is tette.

AZ ORSZÁGGYŰLÉS BÉKEKÜLDÖTTSÉGE WINDISCH-GRÄTZNÉL

Annál nagyobb elkeseredettséggel nézhettek viszont ekkor a jövőbe az országgyűlés békeküldöttségének a tagjai, legalábbis azok, akik – mint kivált Batthyány – még az újesztendő beköszöntekor is hittek a békés kiegyenlítés valamiféle lehetőségében. Mert Bicskén pontosan az következett be, amire Kossuth számított: Windisch-Grätz, aki egy pillanatig sem kételkedett abban, hogy Magyarországra történt benyomulásával ütött a magyar forradalom utolsó órája, éppen Batthyányval – az uralkodóház legelvetemültebb ellenségeinek egyikét látván benne – még szóba állni sem volt hajlandó, s a küldöttség másik négy tagját fogadta ugyan, de őket is csak mint magánembereket (hiszen a magyar országgyűlést október óta merőben törvénytelenül tevékenykedő testületnek tekintette), s még magánemberekként is csupán azért vezettette őket maga elé, mert tudomásukra kívánta hozni, hogy „azok után, mik az országban történtek, sem fegyvernyugvásról, sem bármi egyéb egyezkedésről szó sem lehet, hanem egyedül csak feltétlen alávetésről (unbedingte Unterwerfung)”.³³

³³ Erről Windisch-Grätz az osztrák hadügyminisztériumhoz, Bicske, 1849. jan. 3. Österreichisches Staatsarchiv, Wien, Kriegsarchiv, Zentralstellen des Heeres,

Ez a kinyilatkoztatás pedig egyszeriben derékba törte Batthyány reményeit. Ő ugyanis abban a meggyőződésben élt, hogy az ellenségeskedések folytatása Magyarországnak is, az uralkodóháznak is csak kárára lehet, s ezért – mint a valóságban hazájához és a dinasztíához egyaránt tántoríthatatlanul hű ember – Pestről távoztakor még azt tervezte, hogy Windisch-Grätz békefeltételeinek megismerése után haladéktalanul visszatér majd a fővárosba, maga köré gyűjti az akkor még itt található képviselőket s velük nemcsak a szóban forgó feltételeket fogja elfogadtatni – bármilyen szigorúak lesznek is –, hanem Ferenc Józsefet is elismerteti törvényes magyar királynak, ezzel pedig mindkét szemben álló felet megfosztja a további háborúskodás hivatkozási alapjaitól. A Bicskén történtek fényénél viszont azon nyomban beláthatta, hogy tervei csupán légvárak voltak, hiszen Windisch-Grätz, mikor mindennemű engedménytől elől elzárkózott, őt egyszer s mindenkorra elütötte attól a lehetőségtől, hogy bármit is tegyen még a Magyarországot az uralkodóházhoz fűző kötelekek fenntartása érdekében. S azután csakhamar azzal is leszámolhatott, hogy többé nemcsak ilyen nagy célok szolgálatára, hanem akár saját személyes biztonságának a megóvására sincs lehetősége. Mert Windisch-Grätz a küldöttség tagjainak még arra sem adott engedélyt, hogy válaszában meghallgatása után legalább visszautazhassanak küldőikhez, magát Batthyányt pedig néhány nap múlva őrizetbe vételni sem átallotta.

AZ ELLENSÉG ÖNKÉNYURALMA AZ ORSZÁG MEGSZÁLLOTT VIDÉKEIN

Az a kételymentesség azonban, amelyet Windisch-Grätz tanúsított, az ellenforradalom táborában egyáltalán nem volt egyedi jelenség: mikor serege megkezdte támadó hadműveleteit, az uralkodóház tagjain meg az osztrák minisztereken is tüstént úrrá lett az a meggyőződés, hogy Magyarország térdre kényszerítése ezek után legfeljebb hetek kérdése lehet. Az osztrák kormányférfiak tehát ennek megfelelően már december közepén hozzáláttak a Magyarország jövőbeni helyzetének ízlésük szerinti rendezésére vonatkozó tervek kidolgoztatásához és megvitatásához, s ha-

Kriegsministerium, Präsidialakten 1849:78, valamint a békeküldöttség az országgyűléshez, Bicske, 1849. jan. 4. Közli: PAP II. 300. (Az idézet az utóbbiból).

marosan egyetértésre is jutottak a rendezés alapvető szempontjaiban. Nevezetesen abban, hogy távolról sem volna elegendő, ha most egyszerűen helyreállítanák azt a függő viszonyt, amelyben Magyarország 1848 előtt volt Ausztriától, hanem Magyarországot immár teljesen bele kell olvasztani az Osztrák Császárságba, s ezért az országot több különálló tartományra kell tagolni, ezeket a tartományokat pedig egymástól függetlenül, de egyaránt maradéktalanul alá kell rendelni egy, a birodalom egészére (azaz Magyarországra is) kiterjedő hatáskörű törvényhozó testületnek és egy ugyancsak összbirodalmi illetékességű kormánynak. Nyilvánosságra hozni azonban nem siettek ezeket az alapelveket – egyrészt azért, mert a részletek tisztázása nem ment gyorsan (így például viták voltak akörül, hogy Magyarország területéből Erdélyen, Horvátországon és Szlavónián, valamint a szerb lakta Délvidéken kívül kiszakítsák-e és külön tartománnyá szervezzék-e a szlováklakta Felvidéket is), másrészt, mert előzőleg a vezető magyar konzervatívok véleményét is meg akarták hallgatni, végezetül pedig – és legfőképpen – azért, mert féltek, hogy ha már a magyar forradalom végérvényes eltiprása előtt kinyilvánítanák Magyarország feldarabolására és beolvasztására irányuló eltökéltségüket, akkor ezzel némelyeket még az ellenforradalom magyar hívei közül is a forradalom oldalára taszítanának.

Így azután a császári csapatok hatalmába került magyarországi területek igazgatását Windisch-Grätz egyelőre csak ideiglenes érvénnyel és a katonai szempontok messzemenő előtérbe helyezésével szervezte meg. A polgári közigazgatás formális csúcsszerve gyanánt például „magyar királyi ideiglenes polgári közigazgatás” néven – Szőgyény László volt alkancellár elnökségével – létrehozott egy, a hajdani helytartótanácsra emlékeztető bizottmányt, a közigazgatás tényleges irányítását viszont a hadsereg hat teljhatalmú kerületi parancsnokára bízta, s közvetlenül nekik, legfelső fokon pedig a hadsereg főparancsnokságának (és nem az ideiglenes polgári közigazgatásnak) rendelte alá az egyes megyék nyakára ültetett polgári állású császár biztosokat is. Mialtál a megyei igazgatás szintén a hadsereg felügyelete alá került; a megyebizottmányokat ugyanis a császáriaknak első dolguk volt feloszlatni, a megyei tisztviselők közül pedig azokat, akik felesküdték Ferenc Józsefre, helyükön hagyták ugyan, de a legszigorúbban alárendelték őket a császári biztosoknak. S hasonló volt a helyzet Erdélyben is (amelyet a megszállók most egy pillanatig sem

haboztak az annak idején királyi szentesítésben is részesült uniós törvényre való tekintet nélkül megint csak különálló tartományként kezelni) azzal az eltéréssel, hogy a „magyar királyi ideiglenes polgári közigazgatás” megfelelője a Királyhágón túl átmenetileg továbbra is a főkormánysház maradt, mivel ez a díszes testület Kolozsvár november közepén bekövetkezett eleste után azonnal behódolt a császáriaknak.

Amint rendre behódoltak, s ezért tovább működhetek a magyarországi bíróságok is – élükön változatlanul az eddigi országbíróval, Mailáth Györggyel (aki mikor Windisch-Grätz az országgyűlés békeküldöttségének tagjait január 8-án – Batthyány kivételével – végre szélnek eresztette, haladéktalanul elkötelezte magát Ferenc Józsefnek). Ámbár a legfontosabb bírói feladatok ellátását Windisch-Grätz szintén csak katonákra volt hajlandó bízni, s ennek megfelelően most a kerületi katonai parancsnokok által szervezett rögtönítélő törvényszékek kizárólagos feladatává lett eljárni „mindazok ellen, akik 1. a népséget fegyverfogságra vagy annak használására a cs. k. csapatok ellen felszólítják vagy kényszeríteni akarják avagy maguk fegyvert ragadnak, 2. a népet ő felségének tekintélye ellen bármi módon is felingerlik, 3. a népességet a személy- vagy vagyonbiztonság megsértésére ingerlik avagy maguk tesznek ilyet, 4. a népet a fegyverek kiszolgáltatásától akarják visszatartani, 5. az ő felsége által felosztatott országgyűlés avagy az ez által felállított védelmi bizottmány vagy más közegek határozatait szándékoznak keresztülvinni avagy végrehajtani”.³⁴

Egy ágazata mindazonáltal maradt az államigazgatásnak, amely átmenetileg sem került katonai ellenőrzés alá, és ez a pénzügyigazgatás volt. Az osztrák kormány ugyanis a magyar pénzügyigazgatás önállóságának felszámolását mindennél előbbrevalónak tartotta, s ezért még az ország teljes beolvasztására vonatkozó tervek véglegesítéséig sem óhajtotta függőben hagyni. A magyarországi pénzügyi szervek irányítására tehát Windisch-Grätz – a magyar kamara volt első alelnökének, Almásy Móric grófnak a vezetésével – létrehozott egy úgynevezett kincstári igazgatóságot,

³⁴ Windisch-Grätz utasítása hadtestparancsnokai számára. Közölve (keltének említése nélkül): Idősb Szőgyény-Marich László . . . emlékiratai. II. Szerk. THAL-LÓCZY LAJOS és JUNGERTH MIHÁLY. Bp. 1917. 169.

ezt azonban nem önmagának, hanem közvetlenül az osztrák pénzügy-minisztériumnak rendelte alá.

De ha eszerint mutatkoztak is eltérések a hatalmi gépezet egyes alkotó-elemeinek kezelési módjában, semmiben sem tértek el egymástól a gépezet egyes elemei elé állított fő feladatok, amelyek értelme nem egyéb volt, mint a meghódított területek lakosságának fékentartása és az ország majdani teljes beolvasztásának előkészítése. Ezeknek a feladatoknak a megoldása érdekében pedig a hatalmi gépezet valamennyi ágának képviselői kivétel nélkül minden tőlük telhetőt elkövettek – a magánosok birtokában levő fegyverek elkobzásától kezdve a hírlapok és a társadalmi egyesületek betiltásán át a forradalom számtalan résztvevőjének kivégzéséig vagy bebörtönzéséig, a fiatalok ezreinek a császári hadseregbe való besorozásától kezdve a hadsereg élelmiszerszükségleteinek rekvirálás formájában történő kielégítésén át az emberek tömegeinek közmunkára kényszerítéséig és a magyar hatóságok pénzkészleteinek lefoglalásától kezdve a törvényhatóságok egész sorának megsarcolásán át a lakosság szigorú megadóztatásáig.

Ezekkel az intézkedésekkel párhuzamosan azonban folyamodtak a császáriak áttételesebb politikai húzásokhoz is. Így például azokon a lépéseken túl, amelyek a magyarok és a magyarországi nem magyarok viszonyának megromlásából fakadó lehetőségeik kiaknázását szolgálták, lépéseket tettek annak érdekében is, hogy a forradalom táboráról a magyar parasztságnak szintén minél nagyobb részét leválasszák. Látván tehát, hogy a magyar parasztok tömegei 1848 szeptemberében nem utolsósorban azért keltek a forradalom védelmére, mert féltek, hogy az ellenforradalom felülkerekedése esetén veszendőbe mennének a márciusi jobbágyszabadság vívmányok: ugyanazok a Habsburgok, akik 1848 tavaszán még mindent megtettek a jobbágyszabadság késleltetésére, 1848 utolsó negyedében már három ünnepélyes kiáltványban is kinyilatkoztatták, hogy a jobbágyszabadság felszámolását maguk is megmásíthatatlannak és örökre szólónak tekintik. S hogy ezek nem üres szavak, arról a megszállott területek lakossága a következő hónapok folyamán már a gyakorlatban is meggyőződhetett.

Arra azonban a császáriak persze nagyon vigyáztak, hogy ne csak a parasztokat nyugtassák meg, hanem a földbirtokosokat is, s ezért azt sem mulasztották el mindenfelé közhírré tenni, hogy a jobbágyszabadság

intézkedések közül viszont érvényeseknek kizárólag az 1848 áprilisában szentesítetteket ismerik el, de már például a szőlődézsma eltörlése tárgyában született későbbi országgyűlési végzést érvénytelennek tekintik. S ha azután a parasztok valahol mégis megtagadták a szőlődézsma lerovását vagy megtagadták bármely más, márciusban el nem törölt feudális kötelezettségük teljesítését, akkor a megszállók arról is siettek gondoskodni – ha másként nem ment, katonai karhatalom kirendelésével vagy a főkomposok bebörtönzésével –, hogy az ilyen nyakaskodók kellő leckében részesüljenek. Habár az a védelem, amelyet a birtokos osztálynak mint osztálynak nyújtottak, korántsem terjedt ki az uralkodó osztály valamennyi tagjára, ellenkezőleg: az uralkodó osztálynak azokkal a kezükbe került képviselőivel, akik előzőleg bárminemű szolgálatot tettek a forradalomnak – még ha egészen csekélyet is –, éppúgy siettek éreztetni haragjukat, akár a parasztmozgalmak résztvevőivel. Amiképpen tehát Batthyányt bebörtönözték, majd hadbíróság elé is állították, azonképpen várfogságra ítélték például a császári csapatokat Pesten bejáró Móga Jánost is pusztán azért, mert egészen november 1-éig merészelte megtartani azt a hadtestparancsnoki tisztséget, amelyet még István főherceg ruházott volt rá. Azokkal a forradalom oldalán kitartó birtokosokkal szemben pedig, akiket személyüket érintő megtorlásban egyelőre nem részesíthettek, addig, amíg végérvényesen le nem számolhattak velük, legalább a birtokelkobzások fegyverét igyekeztek latba vetni, kivált, ha az illetők nem csupán közkatonákként, hanem példának okáért országgyűlési képviselőkként vagy éppen kormánybiztosokként szolgálták a forradalom ügyét.

AZ ELLENSÉG MAGYAR SEGÍTŐTÁRSAI

Mindebben előkelő szerepet játszottak a vezető magyar konzervatívok is, akiknek a zöme kezdettől fogva türelmetlenül várta az ellenforradalom nyílt fellépését s olykor magán Windisch-Grätzen is túltett. Dessewffy Emil gróf, a konzervatív *Budapesti Híradó* egykori „lapvezére” például már 1848 novemberében eljuttatta Windisch-Grätzhez azoknak a magyaroknak a névjegyzékét, akiket szerinte kézrekerítésük után minden teke-tória nélkül fel kellene kötni (mert – úgymond – „a halottak nem térnek vissza, nem részesülhetnek közkegyelemben és nem emigrálnak idegen

országokba”), s jegyzékéből Batthyány nevét éppúgy nem felejtette ki, akár Kossuthét vagy Madarász Lászlóét, Teleki Lászlóét és Tánicsics Mihályét sem.³⁵

Ám a konzervatív vezérférfiak korántsem csupán tanácsokkal igyekeztek lendíteni az ellenforradalom szekerén, hanem szorgos mindennapi munkával is: amint Szőgyény László, Mailáth György és Almásy Móric Windisch-Grätz oldalán serénykedett, úgy vállalta például Pozsony megye császári biztosságát a helytartótanács egykori elnökhelyettese, Zichy Ferenc gróf, Pest megyéét meg az utolsó rendi országgyűlés konzervatív követi csoportjának egyik vezérszónoka, Babarczy Antal s a többi megyéét is csupa ismert konzervatív politikus. Amikor pedig a Schwarzenberg-kormány február elején érkezettnek látta az időt arra, hogy Magyarország beolvasztására irányuló terveihez kikérje a magyar konzervatívok hozzászólását, a konzervatívok véleményének kidolgozására hivatott bizottmányba szóló meghívást a bizottmány elnökeül kiszemelt volt magyarországi kancellár, Apponyi György gróf és egykori erdélyi hivaltársa, Jósika Samu báró éppúgy készségesen elfogadta, akár Dessewffy Emil vagy Schwarzenbergék többi választottja.

S igaz, munkája során azután ez a bizottmány egy lényeges ponton már szembefordult a Schwarzenberg-kormány elképzeléseivel, amennyiben maga is elismerte ugyan, hogy a magyarországi nemzetiségek az ellenforradalomnak tett szolgálataikért viszonzást érdemelnek, de arra az álláspontra helyezkedett, hogy viszonzás gyanánt elegendő lesz nyelvhasználati egyenjogúságban részesíteni őket, s kiváltképpen ellenezte azt a tervet, hogy Magyarországot is rendeljék alá egy összbirodalmi törvényhozó testületnek. Apponyiék tehát amellettt törtek lándzsát, hogy mind Ausztria, mind Magyarország rendelkezék a jövőben is önálló parlamenttel, a birodalom mindkét részét egyaránt érintő ügyekkel pedig egy, a két fél képviselőiből vegyesen alakítandó szenátus foglalkozzék. Ennél tovább viszont már Apponyiék „liberalizmusa” sem terjedt, s kivált nem terjedt ki Magyarország jövőbeli beligazgatási rendszerét érintő javaslataikra, mi több: javaslataiknak ez a csoportja annyira óvott mindennemű

³⁵ Dessewffy Windisch-Grätzhez, s. d. [Bécs, 1848. nov.] Közli: A nagybirtokos arisztokrácia ellenforradalmi szerepe 1848–49-ben. Szerk. ANDICS ERSZÉBET. II. Bp. 1952. 207.

szabadelvűségtől, hogy még az osztrák kormánykörökben is megütöztetést keltett.

Akadtak azonban a császáriaknak Magyarországon olyan magas állású segítőtársaik is, akik vitába még részletkérdésekben sem szálltak soha velük, s ezek a magyar egyházfejedelmek köréből kerültek ki. Mert a magyar püspökök közül – jóllehet tisztségükönél fogva mind a felsőház tagjai voltak – 1849 januárjában mindössze ketten érezték kötelességüknek, hogy az országgyűlést Debrecenbe is elkísérjék, a többiek ellenben bevárták az ellenséget, s azután mindent meg is tettek, amit a császáriak csak kívánhattak tőlük; így a nékik alárendelt lelkészeket többek között arra kötelezték, hogy a császári kiáltványokat a szószékről olvassák fel híveiknek, magukat a híveket pedig pásztorleveleikben arra intették, hogy „ne késsenek I. Ferenc József törvényes királyunk s urunk Őfelsége iránt szóval és tettel hűséget s engedelmességet tanúsítani”, minthogy „Üdvöztőnk nyíltan parancsolja megadni a császárnak, mi a császáré; az apostolok fejedelme pedig II. levelében arra inti a keresztényeket, hogy engedelmeskedjenek a felsőbbségnek, akár magának a fejedelemnek, mint legfellebb valónak, akár a helytartóknak, kik tőle küldetnek”, s eszerint a császáriaknak szolgálni magának „az Istennek akaratja”.³⁶

És ez az előzmények ismeretében meglepetést persze nem okozhatott. Most azonban már olyan emberek is csatlakoztak az ellenforradalom szerkértolóihoz, akik eddig a polgári átalakulás ügyének a hívei közé voltak számíthatóak, ha a forradalom táborának a jobbszélén helyezkedtek is el. Mert – ha a békepártiak többsége nem is (hiszen a többség céljait még mindig a forradalom táborán belül igyekezett érvényre juttatni) – a békepártiaknak egy része most már – feladván a békés megegyezés eshetőségéhez fűződött korábbi reményeit, a harc végigharcolását pedig eleve is teljes kudarcra kárhozottatott vállalkozásnak ítélvén – bizony hátat fordított a forradalom táborának, sőt hódolatát is nyilvánította az ellenforradalom előtt. S ezek között az eltántorodók között a forradalom ellenségeinek nagyobb öröme még a honvédelmi bizottmány tagjainak egyike, id. Pázmándy Dénes is ott volt!

³⁶ Így a püspöki kar Pesten, 1849. jan. 20-án kibocsátott pásztorlevele. Közölve: uo. II. 376–378.

Nem beszélve arról, hogy a forradalom ügyét ekkortájt cserben hagyók soraiban olyanok is akadtak, akik nem csupán behódoltak az ellenségnek, hanem – talán azért, hogy az utolsó gongütés mindenképpen a győzők oldalán találja majd őket – magához az ellenforradalom táborához csatlakozni sem áttaláltak. Így például sietett most behódolni Ghyczy Kálmán, akit Batthyány szeptemberben még alakítandó második kormányának tagjává szemelt ki, meg ifj. Pázmándy Dénes is, aki szilveszter estéjén még ott ült a Redout elnöki emelvényén; s azután ez a két férfiú egy közös munkával kidolgozott emlékiratban mindjárt tanácsokkal – mégpedig az Apponyiékéihez fölöttébb hasonló tanácsokkal – is szolgált arra nézve, miként szabályozzák a Habsburgok Magyarország jövőbeni helyzetét. S efféle pálfordulásra számos példa akadt a megyékben is, hiszen voltak megyék, amelyek tisztikara a császári csapatok bevonulása után teljes egészében vagy csaknem teljes egészében helyén maradt és elkötelezte magát az ellenforradalomnak. És mégha ez egyedül a reakció fészkeinek ismert Sárosban esett volna meg! De megesett az ellenzéki múltjáról nevezetes Zemplénben és Beregben, sőt megesett magában a forradalom kitörésekor még a liberális ellenzék vezérmegyéjeként számon tartott Pest vármegyében is – jeléül annak, hogy a forradalom ügyét immár korántsem csak az ellenforradalom táborában tekintik menthetetlennek.

IV. FEJEZET

AZ ÖNVÉDELMI HARC KIBONTAKOZÁSA

1. A NÉPI ELLENÁLLÁS

GERILLAHARCOK A TÉLI HÓNAPOKBAN

De ha sokan voltak is, akik 1848 és 1849 fordulóján, reményüket vesztvén, cserben hagyták a forradalom ügyét, sokszorta többen voltak, akiket a forradalom helyzetének válságosra fordulta sem a süllyedőnek vélt hajóról való menekvésre, hanem fokozott helytállásra sarkallt, s tömegével akadtak ilyen emberek az ellenség hatalmába került országrészek lakói között is. Ilyenek voltak, akik a hirdetőtáblákról minden lehetséges alkalommal leszaggatták a megszálló hatóságok plakátjait; ilyenek voltak, akik a középületekről ismételten eltávolították a császáriak tiszteletére kitűzött fekete-sárga zászlókat és kétfejű sasokat; ilyenek voltak, akik a falakat újra meg újra telerótták Kossuthot éltető vagy a honvédc csapatok közeli visszatérését jósó feliratokkal; ilyenek voltak, akik konokul megtagadták, hogy feltétlen hódolatukat jelentsék Ferenc Józsefnek, a hódolati nyilatkozatok felterjesztését szorgalmazó szolgabírákat és községi elöljárókat pedig elkergették hivatalukból; ilyenek voltak, akik megakadályozták az ellenség kivetette adók behajtását; ilyenek voltak, akik ha besorozták őket a császári hadseregbe, mihelyt tehették, megszöktek csapattestüktől; s ilyenek voltak, akik kötelességüknek érezték, hogy fegyvert is fogjanak és gerillaharcot indítsanak a megszállók hátában, amint ezt Kossuth kívánta tőlük.

Kossuth ugyanis kezdettől fogva abban a meggyőződésben élt, hogy a visszavonuló honvédc csapatokat nagymértékben tehermentesítené, ha az előretörő ellenség mögöttes területén mindenfelé gerillaosztatok létesülnének, hiszen ezek erőik megosztására kényszeríthetnék a császáriakat. „Tervem – írta tehát –: egy bizonyos körvonalat jelölni ki rendes

hadseregeink működésére, ezen vonalon kívül pedig a határok felé mindenütt illy szabad guerilla csapatokat organisálni, melyek ne legyenek egy vagy más táborhoz attachierozva, szabadon mozogjanak, otthon mozogjanak, de mindig mozogjanak, s a szomszéd ellenséget nyugtalanítva, a mi seregeink mozdulatait elősegítsék...¹ Mert ha „a nép... mint a fáradhatlan hangyasereg... minden oldalról” „körülkeringeti” az ellenséget s újra meg újra „reá csap oldalt, reá csap hátulról”, akkor „jaj azon ellenségnek, melly azt háta mögött hagyva előre mer vonulni!”² S ennek megfelelően elébb egyes, az ellenség által közvetlenül fenyegetett területeken rendelt el részleges népfelkelést, majd december 18-án iminár az ország egész népét szabadcsapatok alakítására hívta fel.

És Kossuth szava nem is maradt pusztába kiáltott szó; hiába hirdette ki Windisch-Grätz, hogy akit fegyverrel a kezében fognak el, „rögtön kötél által kivégeztetik” s „azon helységek, melyekből több lakosok egyesülve a cs. kir. hadseregnek akármi módon kárt tenni törekvendnek vagy annak futárait, szállítmányait avagy egyes csapatokat megtámadni merészkednének, tűzzel vassal elpusztíttatnak”:³ a Dunántúlon már januárban kibontakozott a gerillaháború. A felkelők kivált a Bakonyban és környékén tevékenykedtek eredményesen – Móránál és Kisbéren például elfogták az ellenség egy-egy hadtápvonátát, s Kisbéren is, Pápán is számos császári katonát ejtettek foglyul –, de hallattak magukról a Dunántúl más szögleteiben is, s az ellenség szakadatlan háborgatásával csakugyan elérték, hogy csökkenjen a honvédsereg főerőire nehezedő

¹ Kossuth Balogh János Bars megyei képviselőhöz, Nyitra és Trencsén vm. népfelkelési biztosához, Pest, 1848. dec. 17. Kossuth Lajos összes munkái (továbbiakban: KLÖM). XIII. Sajtó alá rend. BARTA ISTVÁN. Bp. 1952. 786.

² A honvédelmi bizottmány felhívása gerillacsapatok alakítására, Bp. 1848. dec. 18. Magyar Országos Levéltár, Bp. (továbbiakban: OL), Gyűjtemények, 1848–49-i és emigrációs nyomtatványok. Reprodukcióban közli: Negyvennyolc a kortársak szemével. Szerk. RÓZSA GYÖRGY–SPIRA GYÖRGY (továbbiakban: RÓZSA–SPIRA). Bp. é. n. [1973]. 494. sz.

³ Windisch-Grätz közleménye, Szentmiklós, 1848. dec. 26. Közli a Gyűjteménye a Magyarország számára kibocsátott legfelsőbb manifestumok és szózatoknak, valamint a cs. kir. hadsereg főparancsnokai által Magyarországon kiadott hirdetményeknek. Buda, 1849. 32.

nyomás; Windisch-Grätz ugyanis – noha már az is éppen elég gondot okozott néki, hogy a magyar kézen maradt Komárom vára körül ostromzáratt kellett létesítenie – a gerillaveszély miatt a nagyobb dunántúli városok őrizetére szintén számottevő erőket volt kénytelen hátrahagyni, s így a Duna vonalától keletre végül is csupán 30 ezer embert vonultathatott fel.

Ezek a Dunától keletre fekvő vidékeken pedig hamarosan ugyancsak megindult a gerillaháború. A Solt környéki parasztok például „Patajon felül mintegy 3000-en, Kalocsán pedig 1000-en táborba szállva várták a pillanatot, melyben a meghódításukra küldött nyomorult szabadságyilkosokat eltörlendők lesznek a föld színéről”,⁴ s ezzel már önmagában is jó időre meggátolták mind azt, hogy Windisch-Grätz a Dunán összeköttetést teremtsen a horvátországi és a délvidéki császári csapatokkal, mind azt, hogy a fővárosba bevonult megszállók Pest megye déli részéből élelmiszerhez jussanak. Közben pedig rajtaütésszerű támadásokat is intéztek a császáriak ellen, s hadműveleteik során egyszer még a Duna túloldalán fekvő Dunaföldvárról is elkergették az oda behatolt ellenséget. De kitettek magukért a bácskai népfelkelők is, akik meg egy ízben az ellenséges kézen levő Bajára törtek be, hogy azután tetemes zsákmánnyal távozzanak onnan.

S ehhez hasonlóan Windisch-Grätz seregének balszárnyát is szüntelenül zaklatták az északi megyékben tevékenykedő népfelkelők. Az a nagyrészt munkásokból álló szabadcsapat például, amelyet Oroszhegyi Józsa szervezett meg decemberben Pesten s amely Gömör és Heves megye területén portyázott, váratlan támadásaival annyira megfélemlítette a császáriakat, hogy ezek március elején közeledésének már pusztán hírére is hanyatt-homlok kiürítették az előzőleg birtokukba került Eger városát. Gömör és Heves megye népére viszont annál bátorítóbban hatott ennek a szabadcsapatnak a működése, úgy hogy a helybeliek, amerre csak Oroszhegyiek megfordultak, maguk is mindenfelé gerillacsapatokat alakítottak, s ezek azután szintén eredményes harcokat vívtak az ellenséggel.

⁴ Ács Károly Pest megyei szolgabíró, a solti járás védelmi bizottmányának elnöke Kossuthhoz, Kalocsa, 1849. febr. 20. OL Az 1848–49-i minisztérium levéltára (továbbiakban: '48ML), az Országos Honvédelmi Bizottmány iratai (továbbiakban: OHB) 1849:2627.

És mindezenközben fegyverre kelt a nép a Tisza mentén is, mégpedig legnagyobb számban Cibakháza környékén, ahol a felkelők főleg a tiszai átkelőhelyek őrizetének feladatát látták el s szinte naponta verték vissza az ellenség előőrseinek támadásait; de kitüntették magukat a poroszlaiak is – kivált február 6-án, amikor kaszára kapva egy egész ellenséges lovas-századot megfutamítottak.

Az ilyen fényes fegyvertények ellenére is elmondható azonban, hogy a gerillaháború általánossá a téli hónapok folyamán sem vált, s még csak olyan tömegessé sem lett, amilyen ősszel, Jellačić támadásának idején volt. Hiszen sokakat már eleve is elbátortalanított Görgei menekülés-szerű visszavonulása. Akiknek pedig ez sem szegte kedvüket, számosan azok közül is kénytelenek voltak tétlenül maradni, mert nem akadt, aki harci osztagokba szervezze őket. A megyei hatóságok élén álló nemesurak zöme ugyanis változatlanul húzódozott fegyvert adni olyan parasztok kezébe, akiknek egyelőre a földesurakkal is volt elszámolnivalójuk. A honvédelmi bizottmány pedig a központból a kelletténél jóval kevesebb népfelkelési biztost vezényelt a megyékbe, mert túlságosan sok ilyen munkára alkalmas emberrel nem is rendelkezett, akiket meg mégis kiküldhetett volna, azoknak az életét nem akarta könnyelműen kockára tenni. Így azután tucatjával kerülöztek olyan megyék, amelyekben a fegyveres ellenállás kibontakoztatására még kísérletet sem tett senki, sőt Pesten sem akadt egyetlen ember sem, aki hozzálátott volna a fegyveres ellenállás megszervezéséhez. Holott ha valahol, hát Pesten parázslott igazán a megszállók iránti gyűlölet, s ez némelykor nyílt utcai tüntetések formájában is kifejezésre jutott.

Mindazonáltal a rátermett szervezők számának elégtelensége is, Görgei meghátrálása is legfeljebb arra ad magyarázatot, miért nem érte el a téli hónapok gerillaháborúja a Kossuth kívánta méreteket, arra azonban már nem, miért nem érte el még az őszi népfelkelő-harcok méreteit sem. Végtére is a dunántúli magyar sereg szeptemberben Jellačić elől szintén puskalövés nélkül vonult vissza egészen Pákozdig, a népfelkelés dunántúli szervezőinek a száma pedig szeptemberben ugyancsak kisebb volt a szükségesnél. Csakhogy az előbb említett két tényezőhöz most még egy további gátló körülmény is járult: az, hogy a parasztság a jobbágyfelszabadítás jövőjét most már meglehetősen másmilyennek képzelte, mint amilyennek ősszel.

Ősszel ugyanis a parasztok zömét – tudjuk – még áthatotta egyfelől az a félelem, hogy az ellenforradalom felülkerekedése esetén veszendőbe mennének a márciusi jobbágyszabadtató vívmányok, másfelől meg az a remény, hogyha kezükben fegyverrel fogadják és viszszaadják a betörő ellenséget, akkor helytállásukért a forradalom a márciusi jobbágyszabadtató vívmányok körének további tetemes kitágításával fogja jutalmazni őket. 1848 és 1849 fordulójára viszont már a parasztság ilyen félelmei is, ilyen reményei is jócskán szertefoszlottak. Félelmei azért, mert közben bebizonyosodott, hogy a márciusi jobbágyszabadtató művének lerombolására az ellenforradalom mégsem mer kísérletet tenni. Reményei pedig azért, mert Jellačić kiűzése után az országgyűlés többé semmi jelét nem adta a márciusi jobbágyszabadtató továbbfejlesztésére irányuló igyekezetnek, ahol meg maga a föld népe lépett a jobbágyszabadtató öntevékeny továbbvitelének az útjára, ott az igazukat keresők mindenütt szembetalálták magukat a forradalom nevében eljáró hatóságokkal.

A HONVÉDELMI BIZOTTMÁNY ÉS A PARASZTSÁG

S a helyzet érdemlegesen Windisch-Grätz támadásának megindulása után sem változott. Holott a forradalom vezérkara számára intő jellegett, hogy a parasztmozgalmak áradata ez alkalommal nemcsak nem húzódott vissza annyira, amennyire Jellačić betörése után, hanem éppen hogy újabb meg újabb hódításokat tett; és a forradalom vezetői az ilyen jelenségekből merítettek is némi okulást. Kossuth például Csánynak már december végén sietett lelkére kötni, hogy túlságosan sok katonai fuvarral lehetőleg ne terhelje a falvak népét, majd ugyanő január végén azt is kimondotta, hogy „a mostani szabadságháború ideje alatt a föld népe egyáltalában merőben fölmentetik a beszállásolt katonaság minden ingyeni élelmezésétől”.⁵ Amikor pedig a téli hónapokban Bihar, Torontál, Szabolcs, Szatmár, Ugocsa, Bereg és Kraszna megye falvaiból özönlenni kezdtek a panaszok arról, hogy a volt úrbéreseket közül sokakat a birtokosok majorsági jobbágynak kiáltanak ki s az ilyen parasztok „földes-

⁵ Kossuth a hadügyminisztériumhoz, Debrecen, 1849. jan. 26. KLÖM XIV. Sajtó alá rend. BARTA ISTVÁN. Bp. 1953. 241.

uraik által máig a robotok leszolgálására erőszakoltatnak”,⁶ a robotmunkát váltig megtagadók egy részét pedig földesuruk megtorlásul „telkétől s földétől önhatalmával megfosztotta”⁷: a honvédelmi bizottmány minden esetben szigorúan elrendelte, hogy ha a panaszok megalapozottak, akkor a hatóságok a sérelmet szenvedetteknek azonnal szolgáltatassanak igazságot, s Szatmár megyébe külön kormánybiztost is küldött az esetleges törvénytörések jóváátételére.

A parasztságot azonban az ilyen és hasonló intézkedések önmagukban persze még vajmi kevésbé elégíthették ki. Messzebb menni viszont a bizottmány továbbra sem volt hajlandó. Ha meg maguk a parasztok próbáltak messzebb menni – ha például megpróbálták kisajátítani az ellenforradalom táborában tevékenykedő birtokosok földjeit (ami Heves megyétől kezdve Szabolcsra és Biharra át egészen a Bácskáig sokfelé megesett) –, akkor a bizottmány most is csak úgy járt el, akár az előző hónapokban: ellenük is éppoly szigorúan fellépett, amilyen szigorú tanúsított a jobbágyfelszabadító törvények épségét csorbító földesurak iránt. Mert a forradalom vezetői még mindig annak az aggodalomnak a rabjai voltak, hogy ha további engedményeket tennének a parasztságnak, akkor emiatt a birtokos osztálynak további nagy létszámú csoportjai szakadnának le a forradalom táboráról. Holott ez az aggodalom meglehetősen ingatag alapokra épült. Hiszen ha a liberális nemesség jobbait nem tántorította el a forradalom ügyétől az a veszély, hogy az ellenség zár alá fogja venni a megszállott területeken fekvő birtokaikat, akkor még kevésbé idegeníthette el őket ettől az ügytől, ha a honvédelmi bizottmány olyan – közvetlen érdekeiket egyáltalán nem sértő – intézkedésekhez folyamodik, mint például, hogy elkobozza és parasztkézre adja azoknak az ellenforradalmár birtokostársaiknak a földjeit, akik az ellenforradalom táborán belül többek között a forradalom híveivel szemben alkalmazandó birtokelkobzások gondolatának is legfőbb hirdetői voltak. Ilyesféle lépések megtétele tehát ténylegesen legfeljebb azokat a békepártiakat taszíthatta el a forradalom táborától, akik nem hódoltak be az ellenségnek már korábban. Ezek kiválása pedig a forradalom ügyének természetsszerűleg nem kárára, hanem csak javára válhatott.

⁶ Erről Kossuth Bihar vm.-hez, Debrecen, 1849. jan. 28. KLÖM XIV. 263.

⁷ Erről Kossuth Ugocsa vm.-hez, Debrecen, 1849. febr. 23. KLÖM XIV. 541.

Ezzel szemben az egyelőre orvosolatlan paraszti sérelmek orvoslásának további halogatása már csakugyan a forradalom táborának meggyengülésére vezethetett, hiszen széles paraszti tömegeknek a forradalomból való kiábrándulását idézhette elő. És hogy ez – amazzal ellentétben – valóságos veszély, annak a jelei ezekben a hónapokban már láthatóakká is kezdtek lenni. Mert a volt úrbéreseket nagyrészt továbbra is kitartottak ugyan a forradalom oldalán, akik pedig közülök apránként kedvüket veszítették, azok sem sodródtak mindjárt az ellenforradalom táborába – s nem is sodródhattak oda, hiszen annál, amit a forradalomtól már eddig is kaptak, többet semmiképpen sem várhattak az ellenforradalomtól. De ha az ellenforradalom oldalára át nem állottak is, azt, hogy magukat többé a forradalom ügyével sem képesek teljesen azonosítani, az utóbbiak most már bizony nemegyszer kifejezésre juttatták. Mint például a békéscsabai házatlan zsellérek, akik február végén azt a sokatmondó kérdést intézték a honvédelmi bizottnágyhoz: „... Valljon mi, kiknek sem hajlékjok, sem egy talpalatnyi földbirtokjok, sőt még szegénységükhöz arányzott aprómarhai legelőjük sincs, vallyon mi tartozunk-e törvény alá eső fiainkat a rendes hadi szolgálatra följánlani?”⁸

A forradalom vezetői azonban a kellő tanulságokat az efféle figyelmeztető jelekből sem szűrték le. A csabai zselléreknek tehát a honvédelmi bizottnágy elégségesnek vélt annyit válaszolni, hogy „habár földjük s házuk nincsen is, de van hazájuk”.⁹ S – ha éppen a csabai zselléreket, akik szlovákok voltak, talán nem is – az elégedetlenkedő magyar parasztokat némileg persze az ilyen érvelés is gondolkodóba ejthette, hiszen a forradalom önvédelmi harca december óta a korábbinál is inkább egy külső ellenség ellen vívott szabadságharc jellegét öltötte, s e külső ellenség oldalán ekkor már az ország nem magyar lakóinak magyarelles jel-szavakat hangoztató többsége is felsorakozott, ezeknek a körülményeknek pedig a magyar parasztok tömegeiben továbbra is ébren kellett tartaniok a nacionalista jelszavak iránti fogékonyságot. De hogy az őszi

⁸ A békéscsabai zsellérek a honvédelmi bizottnágyhoz, Békéscsaba, 1849. febr. 22. OL '48ML OHB 1849:2563.

⁹ Lásd: a honvédelmi bizottnágy hátiratát az előző jegyzetben említett folyamodványon, Debrecen, 1849. febr. 25. Uo. Reprodukcióban közli: RÓZSA-SPIRA 614. sz.

hónapok lelkesedése most is maradéktalanul újratermelődjék, ahhoz egyedül a haza érdekeire hivatkozni: a magyar parasztok esetében sem volt elegendő; ahhoz végre a paraszti elégedetlenség forrásainak a betemetését is meg kellett volna kezdeni. Ez pedig még mindig váratott magára. És a téli időszak gerillaharcainak lángja elsősorban ezért nem csaphatott már olyan magasra, amilyenre az őszi dunántúli népfelkelése csapott volt.

2. AZ ELLENSÉG MEGTORPANÁSA S ERDÉLY VISSZAHÓDÍTÁSA 1849 ELSŐ HÓNAPJAIBAN

GÖRGEI FELVIDÉKI HADMENETE

Mindazonáltal a téli hónapok gerillaháborúja, ha teljes zűrzavart ilyen körülmények között semmi esetre sem idézhetett is elő az ellenség mögöttes területén, a császári hadseregnek legalább egy részét mindenképpen lekötve tudta tartani a Dunántúlon, s így valamelyest mégiscsak közrejátszott abban, hogy Windisch-Grätz a Duna bal partjára – mint láttuk – már csupán 30 ezer főnyi haderőt dobhatott át. Ez pedig a magyar forradalom jövője szempontjából fölöttébb biztató fejlemény volt. Az első vonalban bevethető ellenséges csapatok létszámának megfogyatkozásából ugyanis az következett, hogy ha Görgei és Perczel a főváros feladása után sem állapodik meg, hanem – egymással ettől fogva szorosan együttműködve – egészen a Tisza mellékéig hátrál, Windisch-Grätz pedig a Duna–Tisza közén is folytatja előrenyomulását (aminek azonban elengedhetetlen feltétele volt, hogy továbbvonulása előtt hátának biztosítása végett Pesten is visszahagyja néhány ezer emberét), akkor az egyesített magyar sereg a Tisza vonalán már nagyjából egyenlő erőekkel állhatja majd útját az ellenségnek, s így – ha nyugatabbra nem is – ott minden bizonnyal tartósan határt szabhat már a császáriak térhódításának. Éppen ezért 1848 szilveszterén maga Kossuth is arra az álláspontra helyezkedett, hogy Görgeinek és Perczelnek Pest kiürítése után egyesült erővel a Tisza mellékére kell vonulnia, s az ő ebbeli álláspontját maradéktalanul osztotta a honvédsereg legkiválóbb stratégiája, a novemberben a sereg egészének tábornoki főnökévé megített Vetter Antal tábornok is.